

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№1
(19191)

2019 чылдың
январь 10
четверг

Хүннүң үнери — 08:55
Ажары — 16:20
Хүн дурту — 07:25

Садар өртээ хостуг 12+

Хүннүң медээлери

ЧОННУ ӨӨРТКЕН

Эрги чылды үдеп, Чаа чылды уткуп турар хүнде — декабрьның 31-де Кызылдың чурттакчыларын Соок-Ирей байыр чедиришкени-биле өөрткен. Кып-кызыл үнүг, дыка чараш «Лимузин» Кызылдың удумчуларынга ол хүн халдып хүнээ. «Лимузинниң» ажык дээвириден Соок-Ирей бакылап алган хол чайып, кызыл-ыларга Чаа чыл-биле байыр чедиргени моон мурнунда бистиң найысылалы-ыска туруп көрбээн болуушкун болган. Соок-Ирейни көрүксээн кызылчылар ир кудумчудан өскөзүнчө көже халчыл, үзенчиг аалчызы-биле катап-катап үшчүп, хол чайып мендилежи, байыр чедиришкени уттундурбас болуушкун болуп арттары чугаажок.

Хоорайның төвүнде тургускан улуг элка хөйүн хаара тудар хуулгаазын өлдү ала-чайгаар тургузупкан. Ылаңгыя руллар ол шөлгө ойнап, чуңгулап, доштан ылган янзы-бүрү амытаннарны сонуур-ап, агаарлап хүнээ. А кажан оларга артистер — Хаван оолдары, Койгуннар, оолайлар, Дилгилер «аалдап» чедип елриге, чаштарга ол дег өөрүшкү кайда оор. Олар шивини долгандыр аалчы мытаннар-биле ойнап, сывыртажып, тан-ылап, хөглээн. Оон аңгыда артистерниң иизин сонуургап көргөннер. Түннелинде ады ойнаан, ыры-шүлүктээн, танчылаан рулларга Соок-Ирей, Харжыгаш болгаш хаванчыгаштар белектерни сөңнээн. Солун белектерлиг чаштар изирниктир йнааш, өөрүшкүлүг чанганнар.

«ШЫНЧЫЛАР» ЧАА ЧЫЛДААН

Декабрьның 28-те «Шын» солуннун коллективи бодунун редакциязынга Чаа чылды уткуп, байырлаан. Солуннун кол редактору Артур Хертек ажылдакчыла-ынга үнүп оор Чаа чылды таварыш-ыр байыр чедиргеш, эрткен чылдың үннелдерин үндүрүп, эки ажылдаан журналистерин адап, мактаан. Хоочун журналист Надежда Эргепке Россияның ерээженнер эвилелиниң «Дочерям отизны» деп медалын, а аныяк журналист Мерген Ондарга Россияның Күрне Ду-азының өөрүп четтиришкени бижиин ывысканы-биле сеткилин ханызындан айыр чедирип, быжыг кадыкшылды, огаадыкчы чедишкенин күзээн. Оон аңгыда кол редактор 2019 чылда редакцияның ажыл-амыдыралынга болур аартылгалар-биле таныштырган.

Байыр чедиришкенини болгаш жыл-агыжы чугааның соонда, солун-улар ойнап, хөглээн. Эң-не солун чүүл «шынчыларга» хенертен Соок-Ирей жик соктап чедип келген. Манавааны алчызынга солунчулар өөрүп ханмаан. Чаштар дег амырап, ыры-шүлүүн Соок-Ирейге бараалгаткан. А Соок-Ирей солун белектерни сөңнээн. Журналистер ичин уруглар дег, мурнун былаажып, Соок-Ирей-биле кады чурукка тырттырып турганнар. Байырлажып тура, Соок-Ирей хар дег узун салын, чараш негей тонун шүтүргө, коллегазы Мерген Ондарны м-на танып каан. Чогаадыкчы, солун журналистке кады ажылдап турар эш-өрү чараш байырлап дээш өөрүп чет-иргенин илереткен.

Бистиң корр.

2019 ЧЫЛДЫҢ БАШТАЙГЫ ЧАШ КИЖИЗИ

Үнген чылдың онзагай болууш-куннарының бирээзи — Чаа чыл-дың баштайгы минуталарында төрүттүнген чаш дугайында солун медээни ооң ада-иези, чоок кижиле-ринден аңгыда, республиканың бүгү хөй-ниитизи улуг кичээнгей-биле күзеп манаарлар. Оон бир чылдагаа-ны Тыва Республиканың Чазаның мурнундан Чаа чылдың дүнезинде бир дугаар төрүттүнген чашка бол-гаш оон авазынга байыр чедирип, белек-селекти тыпсып турары.

Бо удаада 2019 чылдың баштай-гы опеязы Кызылдың №1 божудулга бажыңыга Чаа чылдың дүнезинде 00 шак 30 минута турда чырык черге чаят-тынып төрүттүнген. Чаш кижиниң деңизи 3 кил бичи-ле четпес, узуну 49 см болган. Ол аас-кежиктиг өг-бүлө Омак биле Аль-бина Ооржактарның 4 дугаар оглу болур.

Тываның Баштыңының өмүнээзинден Чазак Даргазының бирги оралакчызы Органа Натсак биле Кадык камгалал яамызының төлээлери эмнелгеге чедип, аас-кежиктиг иеге Чаа чыл таварыштыр олча-омактыг болганы-биле байыр чедир-ип, белек-селекти сөңнөп, чаш кижиге кадык-шыырак өзерин күзээн.

Бистиң корр.

Чагыдылга-2019

БУРУНГААР ШИМЧЭЭШКИН БАР, ЫНЧАЛЗА-ДАА...

Кожууннар	Юридиктиг ор-ганизациялар	Хуу кижилер
Бай-Тайга	11	405
Барыын-Хемчик	15	371
Бии-Хем	13	27
Чөөн-Хемчик	8	640
Каа-Хем	5	22
Мөңгүн-Тайга	3	204
Өвүр	8	188
Сүт-Хөл	2	257
Таңды	1	59
Тере-Хөл	2	9
Тес-Хем	2	92
Тожу	5	60
Улуг-Хем	13	157
Чаа-Хөл	-	252
Чеди-Хөл	9	68
Эрзин	6	281
Кызыл кожуун	6	122
Кызыл хоорай	39	93
Каа-Хем суур	3	40
Редакциядан чагыдып алган кижилер		15
Үүрмек садыглаашкынче үндүрген тираж		800
Чагыдыпалыкчыларның ниити саны	151	3362
Ниити тираж (юридиктиг болгаш хуу кижилер)		3513
Бир үндүрүлгениң ниити тиражы		4313

РЕДАКЦИЯДАН: 2019 чылдың бир-ги чартык чылының чагыдылга кам-

паниязы декабрь 20-де доозулган. Оон түңнелдери-биле алырга, «Шын» солуннун бо чылдың бирги чартында ниити тиражы 4313 экзemplар болган. Албан-организацияларны болгаш хууда кижилерни, үүрмектеп садар тиражы каттай хаара саннаарга безин ол хире болган. Шаанда болза, ыңдыг көргүзүгнү чагыдылга кампаниязын бууратканы деп санаар турган. Чагыдылга дээш харыла-лап турар хөй-хөй даргалар — партия обкомунун идеология секретарындан эгелээш, райкомнарның агитас-сур-таал килдизиниң, кожуун, суму чагырга черлериниң харысалгалыг ажылдак-чыларынга чедир чавыс түңнелдер дээш хемчег алзып болур турганнар. Ам ыңдыг эвес апарган-дыр, ону тоор, сагыш човаар, кичээнгейге алыр кижилер шуут чок калган. Чагыдылга дээр-ге почтачыларның, редакцияның бодунун дорт херээ, хүлээлгези деп көөр, санаар апарган. Черле ынчаш тус-тус чагырга черлеринде ону дорт харылап турар даргалар-даа бар деппе ынчаш?

2018 чылдың январь эгезинде «Шын» солуннун чагыдылгазы 3919 экзemplар турган. Бо чылгы көргүзүгнү ук-үе-биле деңней алырга, 394 экзemplар өзүлделиг. Кижиге бодаарга, өөрүүрүнге бүгү-ле барымдаалар, бичии-даа бол, бурунгаар шимчээшкени бар болгу дег. Ынчалза-даа чагыдылганың чылдан чылче дорайтап олурарын, оон иштинде тыва парлалганың, тыва дылдың бөгүнгү байдалын кичээнгейге алыр чүве болза, чүвүр сыңмас өөрүшкүге, байырымныг хөөннерге чылдагаан турбас ышкаш. Оон кадында «эвээш-ле дизе 5 чыл бол-гаш тыва парлалга боду-ла «бурганнай» бээр» деп санап чоруурлар база тыттып келген. Оозу кандыг-ла болду? Бети дизе,

номчукчуларның бижип турары дег, 3-4 өреге катчып, октажып алгаш, солунну чагыдып ап, номчуп турарын кичээн-гейге алыр чүве болза, «Шынның» коьгу үзүлбес, ол ам-даа чурттаар. Хуурмактар чеже-даа хамнап турза, амыдырал төнчү чок-ла болгай, ол ам-даа уламчылаар.

База катап чагыдылгаже эглип кээл. Ийет, биезде дег Чөөн-Хемчик, Бай-Тайга, Эрзин, Сүт-Хөл дээн ышкаш чингине тыва кожууннар чагыдып алыкчыларның санының талазы-биле база катап мурну-ку одуругда. Ынчалза-даа оларда безин чагыдылга кылдыртып алган юридиктиг организацияларның саны пат. Таанда чер-ле канчап оларда кожуун библиотекала-ры, школалар, албан черлери чок болду. Чаа-Хөл кожуунда чаңгыс-даа албан-организация чагыдылга кылдыртпаан, 18 277 чурттакчылыг Каа-Хем суурда чүгле 5, чеди сумулуг Тес-Хем кожуунда — 2, ыраккы Тере-Хөлде — 2 организация чүгле чагыдылгалыг. Ындыг чурттакчы-лыг черлериниң санын уламчылап болур. Үстүнде таблицадан боттарыңар безин көрүп болур силер.

Байдал бо-ла хевээр артар чүве болза, республикада кара чаңгыс док-таамал үнүп турар «Шын» солуннун 2025 чылдың август 31-де 100 чылдаар оюнга чедир чурттаар-чурттавазының айылы тургустунуп болур. Ужу-бажы билдинмес үш-үдүрүм, кевин-херекчок реорганизация-даа аңаа дуза болбас. Ону болдурбас дизе бир дем херек. Тыва дылдың эдилекчилери болур бүгү чоннун, чогаадыкчы интеллигенцияның база янзы-бүрү деңнелдин эрге-чагырга органнының дээривис ол. Шак ынчаар, «Шынны» «хөөржүдүксээр» кижилерге бистиң ниити харыывыс мындыг болур ужурлуг.

ДЕМНИГ ИШ ТҮҢНЭЛДИГ БОЛУР

Б. Чамзырай (солгагай таладан), О. Сат, Ч. Эрэндей.

Тес-Хем кожуунун төвү Самагалдай суурда чаа бажың-балгаттык туттунуп турары каракка көскү. Оон ыңай автомашиналарга кывар чүүл кудар чер, хууда улуг-биче садыглар, чөмөнчилге черлери база немешкен.

Амгы үеде Самагалдай суурда 3973 чурттакчы бар. Оон иштинде эр улустун саны 1921, а херээжен улус 2072. Суурда 906 өреге бар, оларнын 520-зи огородунга картофель, ногаазын тарып, оон эки дүжүттү ажаап ал келген. Албан черлерин чугаалаар болза, суурда 2 школа, 3 уруглар сады, чунар-бажың, сбербанк дээш өске-даа социал албан организациялары бар.

Бо чылын эң кол чаарттырган ажил – суур иштинде оруктарны асфальтылап кылгаш, орук дүрүмүнүн талазы-биле демдектерни тургускан. Кунаа, Амбын-ноян кудумчулары кезээки үеде чырып турар кылдыр дериттинген. Кожуун төвүнче өске суурлардан чон хөйү-биле көжүп кээп турар. Ынчангаш суур улгаткан, тудуг ажылы уламчылап турар.

Сөөлгү үеде чон мал-маганны шыдаар шаанче азырап өстүрүп турар апарган, саап ижер чаңгыс инектиг-даа улус бар. Ылаңгыя шээр мал саны өскөн. Ниитизи-биле Самагалдай суурнун чонунун бода малынын баш саны 869, а шээр малы – 1790, аъттары 173 баш сан чедир өскөн. Оон ыңай чурттакчылар боттарынын кызымаа-биле кудумчуларны казып, огород ажылын сайзырадып турарлар. А ажил-агый кылырындан чалгаараар, арагага туралыг чурттакчылар база чажыт «адресстер»-биле демисел шыңгыраан. Кезээки хыналдаларны албан черлеринин ажилдакчылары ээлчежи алгаш чорудуп келген түңнелинде, корум-чурум үрээшкенинн эвээжээ. Кайда-даа ажилдавайн турар улустун чамдызын ажилдарже кирип, хаара туткан. Бо мындыг социал ажилдар талазы-биле Кызылда нарколог эмчи Аяна Хертектиң ачы-дузасы дыка эки, ажыг-шүжүггө таварышкаш, арагага хандыкшаан бир кижини эмнедип турар. Ол нарколог эмчилер үргүлчүлө кожуун-биле харылзаалыг ажилдап турарлар. Арага ижер улустун санынын кызырылган журу мында.

Самагалдай биле Кызыл

аразында «Истана» деп бичежек автобус чонну аай-дедир аргыштырып турар, өртээ база чиик, чаңгыс талаже 250 рубль. «Чурттакчылар аай-дедир чоруурга таарымчалыг-дыр деп амырап турарлар» деп Самагалдай суурнун чагырга даргазы Омак Салчак чугаалады.

Шынап-ла, суурже кирип кээрге-ле, шагдаалар доскуулу, оон чоогунда чаа кафе-даа туттунган, заправка-даа бар, ол таладан-на сайылгааннар кайы ырактан чырып турар. А Өвүр, Эрзин талазындан кээрге, бажыңнар шуут эндерик, субурган дээш өске-даа тудуглар бар.

Самагалдай суурнун баштыңы Белекмаа Чамзырай база специализи Чодураа Эрэндей чон-биле харылзаалыг ажилдап турарлар. Сумуда 13 округ бар, тус черниң депутаттары соңгукчуларнын эрге-ажыын камгалаар болгаш өске-даа айтырылганын шийтирлежири-биле улуг күш болуп турар. Олар эрткен чылын дөрт улуг акцияны эрттирген. Чижээлээрге, Май 9 Тиелелге хүнүнде «солдат кадыкты» хайындыргаш, чонга сонуургаткан, июнь 1-де чаштар хүнүнде уругларга белек-селекти сөңнээн, Кызылда «Села» садынын эргелекчизи Чечена Натпит-биле демнежи, орулганы эвээш, хөй уругларлыг өг-бүлөлөргө идик-хеп-биле дузалаан. Декабрь эгезинде кадыктын байдалы кызыгаарлыг уругларга белектерни чедирип, оларга дузаны көргүскөн.

Хөй-ниити ажилдарын ада-лар, иелер, хоочуннар, аныктар чөвүлелдери каттыжып алгаш чорудуп турар. Сумуда социал байдалы чегей база бот-иелерге одаар ыяшты тайгадан кезип экеп бээр, сумунун эр улусу шупту демнежилтер. Мынчаар дузалажырга, чамдыктары мырыңай азырадыкчы хөөнгө алзып, ам-даа, меңээ база бериңер дээш, билдиришкени кирип туруп бээр, боттары база кызып ажилдап болза эки чүве-дир ийин деп, сумунун баштыңы хомудап чугаалады. Даргалар ол хире деткип, кызып турда, чурттакчы чон база деңге демнежи ажилдаар болза, самагалдай сарыг чечээ сагланнап, Самагалдай суур улам хөгжүп, сайзыраар-ла болгай.

Ася ТЮЛЮШ.

Авторнун тырттырган чуруу.

БУРУНГААР БАЗЫМНАР

Таңды-Уула сыннарынын хүннээрктиг эдзэнден баткаш, Успа-Хөлдүн эринге чедир талдар, хараганнар, кош теректер, чыжыргана дээш чер-черде кезек чадаң үнүштерлиг, чай боорга кат-чимис-биле байлак, терең ойт-сигени чалгып чыдар чаттылган хову-шынаада бир суур бар. Ол дээрге Тес-Хем кожуунун О-Шынаа сууру-дур. Оон турар черин шаг-төөгүдөн бээр Оруктуг-Шынаа дээр турган. Аңаа колхоз тургузуп, кода-суур туткан соонда, Көвүрүг-Аксы суур деп адаан. Оон ол черни сумунун ады-биле О-Шынаа деп өскерткен. Тываның өске суурлары-биле бир дөмей, О-Шынааның бөдүүн ажил-иши чону ажы-төлүн өстүрүп, ада-өгбелеринден салгап алган төрөөн чер-чуртун ээлеп чурттап оорлар.

О-Шынаа суур, чоннун кирип бижидилгезин өзүгаар, 1064 чурттакчылыг, а херек кырында 600 ажыг кижиге чурттап турар. ТР-ниң Чазаа «Чурттап турар суур» деп регион төлөвилелин ажилдап кылгаш, 66 суурда чурттакчы чоннун амыдыралына чугула херек бир-ле чүүлү кылып, бир-ле ажил-херээн чогулдуп алырынга күрүнө мурнундан деткимчени берген. Оон иштинде көдээ клубтар программасы-биле О-Шынаа суурга сцена чырыдар болгаш үн бедидер тускай херекселдерни саткан.

Суму баштыңы Буян Коштай-оол: «Клубка артистер аалдап кээрге, мындыг херекселдер чогулдуп биске эпчок болуп турду. Ыраажы Шыңгыраа бо чер чурттуг болгаш, Анай-Хаак студиязынын артистери-биле черле аалдап келгилээр. Спортчу маргылдааларны, хурашты-даа бо чер чурттуг мөгелеривистиң деткимчези-биле эрттирип тур бис. Төрөөн суурвусту сайзырадыр аргаларны бодап, чаңгыс чер-чурттуглары-биле спорт залды, клубту-даа демнежи септеп алдымыс. Кыдыг-кызыгаар черде мал кадарып амыдырап-чурттап чоруур чонга «Аныяк өг-бүлөгө – кыштаг» болгаш Чазак Баштыңы – Шолбан Валерьевич Кара-оолдун өске-даа губернатор төлөвилелдери эки-дир» – деп чугаалаан.

О-Шынаа суурда школа, уруглар сады, спорт школы, эмнелге, клуб, почта, суму чаңгыргазы дээш албан черлери ажилдап турар. Эмчи дузаны хергелзэн кижиге бүрүзү суурнун фельдшер-акушер пунктузунга чедер бээр. Ол үргүлчү ажык турар, фельдшер эмчилер доктаамал ажилдап турар. Чүгле улуг эмчи чок болганы-биле инвалид улус кадыын хынадып, 98 км ыракта Самагалдайга барып четкеш, өйлеп-өйлеп алып ужурулг эмнээшкенин бижидип алгаш, дедир чанып кээр.

«Кадыкшыл маршруду» губернатор төлөвилелиниң тускай эртемниг эмчилери кээрге, улуг улустар, бичии уруглар кадыын хынадып, диспансеризацияны эртип ап турар. Аргажок чугула байдалдарда аарыг улусту кожуун төвүнге чедирип турар бис. Суур чоогунда 50 хире аалдарнын аразы ырак-даа болза, херек үеде эмчи кыйгырттырга, машинавыс бар болгаш, барып тур бис» – деп, суурнун фельдшер эмчизи Чойгаана Саая чугаалап турар.

Суг айтыры берге болга-

нындан аңаа шаандан тура ногаа өстүрүп тарывайн чораан, ажил-амыдыралынын дөзү – мал-маган. Ынчангаш чурттакчыларнын хөй кезии боттарынын малын малдап амыдырап чоруур.

«Шаанда мал эмчизи болуп ажилдап турган мен. Совхозка 3-4 малчын бригада турган, шээр малдың саны 40 муң баш турган-дыр ийин. Контора долдур специалистер, гараж долдур машина-техника турган. 90 чылдарда буурап дүшкени ол. Ам бо суурда алдан-чеден хире кижиге ажилдыг, ажил тып алыры берге суур-дур. Хуу малын кадарар, сиген-шилбилин белеткээр, каттаар, тооруктаар ажилы-ла ол апарган» – деп, хоочун чурттакчы Галина Дамба дыңнаткан.

МАЛЧЫННАР- НЫҢ БОТ- ИДЕПКЕЙИ

«Чуртувустун хөгжүлдөзи, Россиянын сайзыралы улустун бот-идепкейинден хамааржыр, чүткүлдүг, зрес-кежээ, шудургу кызымак кижилерден хамааржыр. Хуу сайгарлыкчы, биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктарнын ажилдаар аргаларын делгемчидер талазы-биле ам-даа улаштыр ажилдап, чедиишкенин үрө-түңнелди албан чедип алыр апар бис» – деп, Россиянын Президентизи Владимир Путин 2018 чылда сайгарлыкчылар шуулганына чугаалаан. Шынап-ла, О-Шынаа суурда зрес-кежээ, шудургу кызымаккай чоруу-биле сайгарлыкчы ажил-херээн уштап баштап, шуудай берген кижилер база бар. Ол дээрге хуу арат ажил-агыйлыг Шокар Март-оол Бадиевичинин өг-бүлөзи-дир.

Малдың беримчезинден чаагай манчы, бууза, котлета, тефтелини чүгле хайындырып чиир кылдыр белеткеп садып турар өг-бүлениң эт бараанынын сураа Кызыл хоорайда дыргын тарай берген. Садып турар черлеринге чедер бээр, дораан төнө берген боор. Чажды чүлдизе, эт чөмүнде амдан киирер чүзүн-баазын холуксаа чок, арыг хой, инек эди. Ынчангаш улустун сураглап чоруур чылдаганы ол.

Ажыл-ишчи, зрес-кежээ өг-бүлө-биле таныжып алыр дээш чедер бээривиске, эр кижиге долгандыр хайгаараар, херээжен кижиге ожуун долгандыр хайгаараар дээни-биле дөмей, Март-оол Бадиевич мал-маганын карактап, ыракта кыштаанче чоруй барган болду. Өөнүн ээзи Саида Викторовна Янзю бисти чазык-чаагай уткуп хүлээп алгаш, ажилы-биле таныштырды: «Бис өөм ээзи-биле кады кара аныяавастан тура малывыс малдап, малчыннап чораан бис. Малывыс бажы өзүп көвүдөп келирге, чүнү канчаарыл чонга ажыктыг чүнү кылза экил деп боданып эгелзэн бис. Суурвуска бичии кафе, пекарня, садыг ажадып, малывыстың эт чөмн болбаазырадыр деп шийтирлеп алгаш, базымны кылганывыс бо. Ажылывыс шуудадып, бо хүннерге чедир улуг чидириг чокажырбас амыдырап-чурттап тур бис. Эң кол чүве малывыс бажын өстүрүп алган болгаш, дыка улуг шаптараазын турбаан. Бичии суурвуска ажил-херээвис эгелеп алырынга чонувус биске деткимчени берген. Бүдүргөн

бараанывысты Кызыл хоорайда, Самагалдайда, Берт-Таңдынын Бай-Хаакта садып чедирип, садып-саарып бис. Бо чедиишкенивистиң – малывыс. Ада-иевистиң өнчү кылдыр арттырып берген малы турбаан болза, бо угаанывыска ыңдыг бодан бес турган. Мал-маганын ырып өстүрүп чорааш, ажыг-уштин тып чоруй баар аныяк-өскөнгө чагып, суму чоруур мен».

Ажылдың эки үрө-түңнел чүгле улустун шудургу кызымаккай хамааржыр. Ынчангаш кыдыындан дузалап күш чокта база хоржок болуш арат ажил-агыйлыг өг-бүлө бүдүрүкчү ажил-ижинге алыр төлү, чок төрелдери, чаа чурттуглары шупту дүжүп, деткип чоруур.

АЧЫ-ДУЗАЛЫ ХАНДЫРЫЛЫ

О-Шынааның чурттакчылары элзэн каш чылдар дургузу хлебти чүгле боттарынын өг-бүлө бижирип чиир турган, а чам улус Самагалдайдан, Кызылдан чорук аайы-биле хлеб алыр. Ам байдал экижээ, сайгарлыкчы өг-бүлө суурга хире бижирип черни, аш-чөмдөн, кафени ажиткан соон аш-чөм садып алырынга кереги бергедээшкенин шийтирлеттинген. Оларнын бүдүрүш аш-чөмн чүгле суурнун чурттакчылары эвес, а кызыгаарыгилери база доктаамал садып ап турар. Эң солун чүүл болуш О-Шынааның пекарнязын ачкан далганын хөөдеринге дорук ажилдап, шаандакы арат ажил-агыйлыг алыр биле хөөткеш, бижирип турар.

«ТР-ниң күш-ажыл рыногу дүжүрүлүг байдалды чавырадыры» деп күрүнө программасы-биле хлеб бижирип пекарня ачкан чурттакчы алыргаа күрүнөден деткимче акша берип турар. Хлеб бижирип черни ажилчыны Светлана Ондар мынчаар чугаалап турар:

«7-8 чыл дургузунда ажилдап чадап шаг болдум. Кожуун чонну ажилга хаара тудар төлө таварыштыр хлеб бижирип ажил тып алдым. Дөрт ажил төлдүг бис. Өөм ээзи ажилдап турар-даа болза, амыдыраар берге турган. Ажилдыг, ажил шалыңныг апарымга, амыдыралывыска четчип турар, эң чорду» – деп өөрзөн сеткип үлөшкөн.

«Кижиге чаңгыс көпөөк суму тар-даа кижиге тыгылбас апарган берге үеде күрүнениң сайгарлыкчыларны деткип, үнелзэн эки деп санап, ол деткимче акша-биле далган булгаар улус херексел садып алдымыс. Моңо мурнунда 40 хире хлеб бижирип турган болзувусса, ам тозан хирени бижирип тур бис. Бистиң продукциявысты чон эки-дир деп үнелел бээр, чоннун эң сөзүндөн чалгынналып, соруп кирип ажилдап тур бис» – деп пекарнянын ээзи Саида Янзю чугаалады.

Биче суурларны сайзырадырына күрүнө программалары аажок улуг дузалыг дээрзү. О-Шынаа суурнун чижээни көрдүвүс. Бо уткуп алганывыс 2019 чыл Россияда Театр чыгыш болганы-биле Тываның национал театрының артистери о-шынаажылар чалап турар. Рада ДЕМЧИ.

Комсомолдун 100 чылдаанынга

МУЗЕЙДЕН ЧАГАА

Мугур-Аксы суурнун 1 дугаар ортумак школазы эртен чылын 80 чылдаанын демдеглээн. Байырлалга белеткенип тура, музейниң архивинден сактыышкынныг чагаа тып алган бис. Ооң автору 1937 чылда Мөңгүн-Тайганың Төжектиг-Өдек деп черге ажиттыг чалайгаш школазының баштайгы өөрникчилериниң бирээзи – Борбак-Кара Өрнүгүевна Салчак.

Ол Ада-чурттуң Улуг дайының үезинде Кызыл-Шеригге

дузаламчы кылдыр хей санныг мал-маганын ак сеткилдиги-биле үзе сүрүп берген. ТАР-ның Республика ордениниң эдилекчизи, малчын арат Өрнүгү Салчактың уруу. Эрес-кежээ малчын аратка тураскаадып, чогаалчы Степан Сарыг-оол «Колхозчу» деп шүлүктү бижип каарга, композитор Алексей Чыргал-оол аажок чараш аялганы бижээн. Амгы үеде ыраажы Долума Чымбалактың «Хамнаарак» деп ырлап турар ырызы ол.

Ат-сураглыг малчыннуң уруу Борбак-Кара Өрнүгүевна башкы мергежилди шилип алгаш, бүгү

назынында Мугур-Аксы суурнун ортумак школазынга бичи чаштарны билигге өөредип, аныяк башкыларга арга-дуржулгазын дамчыдып берип, солуттунмас дагдыныкчызы болуп ажилдап чораан. Ол кызымак ажылы дээш дыка хей шаңнал-макталдарны ап чораан. «Тыва АССР-ниң хүндүлүг башкызы» деп бедик аттың эдилекчизи. Башкы аравыска чораан болза, бо чылын 90 харлаар. Мугур-Аксы ортумак школазының музейинден хүндүлүг башкывыстың «Аныяктарның революстуг эвилелинге киргеним» деп бижээн

сактыышкын чагаазын «Шын» солуннун номчукчуларынга сонугадырын чөпшээрер көрүңер.

Хоочун башкының сактыышкынындан шаанда аныяктар күш-ажылды кылбышаан, чер-чуртун сайырадып, ойнап-хөг-лөп, өөренип четтигип чораан дээрзи көскү. Ынчангаш, мен бодаарымга, амгы үениң аныяктары, ада-иелери материалды номчааш, ханы утка-шынарынче кичээнгейни салып, чамдык чүүлдерни амыдыралыга үлгүер-чижек кылдыр алыр болза эки деп бодаар-дыр мен.

Галина САЛЧАК,
Мугур-Аксының № 1
школазының Тондар Тырыш
аттыг музейиниң
эргелекчизи.

АРЭВЕГЕ КИРГЕНИМ

1937 чылда Каргының Кыскаш деп чер-чазак байырлалы болур дээрже ачамны өрп, ол байырлалга барып кириштим. ынчан ногаан торгу додарлыг чайгы шыва иннуг бичи уруг-ла болгай мен. Байырлалынде кызыл торгу тоннуг, чазык шырай-г аныяк киж и меңээ келгеш:

«Бээр кел думам, сен пионер кежигүнүн-кирер сен, дөө ол бичи улустун соонга ып туруп ал» – дээн. Мен шала коргуп, амдан туттунуп алган тур мен. Ачам ргаш: «Ажырбас уруум, бо акың-биле ргаш, ол улус-биле кады чыскаалып ал» дээрже, чоруптум. Оон корга-корга барып руп алдым.

Удаваанда бир дарга киж и үнүп келген. рүп турарымга, Самбуу Чүвүрекович ая болду. Холунда кызыл пестер тудуп ган элээн хей чүвөлөр чугаалааш, ол стерин коязында бир кижиге бергеш, стерже холун айытты. Ол киж и бистиң тывыска келгеш, бистиң моюннарывыс-ол-кызыл пестерин баглап берди. Ол ки биске кончуг оожум чугаалады: «Си-р ам думаларым пионер кежигүнүңге ргениңер ол. Силерниң вожатыңар н, Маадыр-оол Кодур-оолович деп адаар ээш, бодун таныштыргаш, бисти чыс-ал алгаш, чоннун бир ужунга апаргаш, рге олуртуп алды. Бичи болганда во-туйывыс биске быштактар, доорап ин эъттер эдектеп алгаш келгеш: «Мону-р, холуңарга тудуп алыңар» – дээрже, ылап алгаш чил каап, улус кайга олур-т бис. Оон кежээнде ачам-биле ийилээн тывыска ол-ла кызыл галстугум шарып гаш кээримге, аалывыстың уруглары: ойнунда кызыл курну чоп шарып алганың?» – деп айтырып турганнар. Мен тур-и: «Кур эвес, галстук деп чүве-дир, мени-нер сен дээр чорду» – деп чугаалаарым-мени кыжырып, каттыржыр болган. -ла чылын Төжектиг-Өдекте школаже ренип кирип алдым. Өвүстөн ийи киж и: эң-биле Чылбак-оол Хертек школаже рган бис. Ачам бисти ийи молдургага ртуп алгаш, школага барып чедирген. н эгелеп-ле школа деп чүвени көргеним-ында акыларым, угбаларым-даа бар-ган. Ачам ол уругларга чагып кааш, чана-рген. Ол олчаан өөренип кирипкен мен.

1938 чылдың ноябрь үезинде Мугур-сында чаа, ийи өрээл школа туттун-т дээш, бистерни, сумунуң, арбанның ат чону чыгып алгаш, шуптувусту-школаже көжүрүп каан. Аңаа 20 хире-реникчи кыштадывыс, Дудуй-оол Са-рлар дээр чаңгыс башкы турган. 1939, 40 өөредилге чылында 10 ажыг кижини-ыын-Хемчиктин Кызыл-Мажалык эге-олазынга өөренир-биле чоруткан,-рның аразында мен база бар мен. Ол-олага өөренип турган улуг сургуулар-дан, Дундуп, Сержиңмаа, Хорлуу, Сум-и, Назыты, Арагачы, Чылбак-оол, эң би-зи мен. Кызыл-Мажалыкче аъттарлыг, н-Хем деп артты ажыр ийи улаачылыг-пкен бис. Улаачыларывыс бисти кон-эки чедиргеш, школа директорунга-эткеш, келген аъттарывысты кожуп-аш, дедир чорупканнар.

Бистер маңаа келгеш, бир дугаар хлеб-чигенивис ол. Хлеб чил чораан эвес, чадаан бис, оон аңгыда картошка,

капуста-биле кылып каан чөмөр бээрже чип чадап, ыглажып, чанар бис деп тур-ган бис. Бисти каяа салыр боор. Баштай биске тыва далган чиртип турда, оон чоорту өске чөмөргө өөрени берген бис. Ол школага шак ынчалдыр өөредилгевис уламчылап, дадыгып, чаңчыгып, өске өөреникчилер-биле бир дөмөй апардывыс. Аңаа өөренип тургаш, чанып кээривиске, сумуусту Мөңгүн-Тайга району кылдыр тургускан болду. Кожуун даргазы – Тондар Салчак, райком секретары – Бегзи, комсомол райкомунуң даргазы Михаил Көже деп дыңнаан мен. Ынчан райком комсолду «аревз кожому» деп адап турган.

Бир-ле катап, 1942 чылда, чайгы дыш-танылгамда, аалымга чанып кээримге, аревзчилер хуралы болур деп, аалывыста элээн хей аныяктар чыгып келген. Ол чайын бистиң аалывыс Узун-Хем аксынга турган. Ол хүн кончуг-даа изиг хүн болан. Аревзчилер мээң-биле таныжып чуга-лашкаш: «Аревз кежигүнү сен бе?» – деп айтырганнар. «Чок» – деп харыыладым. Оон ол аревзчилер ам болур хуралга аревз кежигүнүңге кирип алырын сүмөлээн. Бил-диришкин бижип бердим.

Хурал даштыгаа болган. Бирги ай-тырыг – аревзге аныяктарны хүлээп алыры. Ынчан бистер үш киж и кирген бис. Бистерниң билдиришкениннеривисти ном-лааш, хей айтырыг-даа салбай кирип алдылар, чүге дээрже дайын үези турган болгаш үе-шакты камнаар турган. Бүгү-ле чүве дайынчы байдалда турар болганда, хурал колдуунда Кызыл Шеригге белек ду-заламчыны хүн бүрүде чыыр, артыкшылдыг мал-маган, чир аш-чем, алгы-кеш, кедер чылыг хол-хаптары дээш бо бүгү чүүлдерни аалдарны кезип тургаш, район төвүңге, белек комиссиязынга дужаар деп хуралга дыңнаткан. Оон элээн каш хонганда куу кадыг картон-биле даштап каан комсо-молчу биледимни комсомол райкомунуң секретары Михаил Чыдымчапович Көжеден алган мен. Мээң аревз кежигүнүңге кирген чылым дайынның эң-не берге, аар үези турган болгаш, чон «Төрээн чурт айыл-да! Бүгү-ле чүвени фронтуга!» деп кый-гырыг-биле ажилдап турган. Ол үени ам бо хүннерде бодап, сактыры безин берге болгаш коргунчуг-дур.

Дайын үезинде арат чон тура-соруун сыкпайн, ажил-агыын кылып, үжүк-бижикти өөренип, чурттуң иштинге бижик билбес чорукту узуткаар деп улуг сорулга-ны салган турган.

Бистер чайын аалдарывыска чедип келгеш, аалдарның берген дузаламчы белектерин чыгыр ажилга база киржип турдуvus. Чайын аалдарга башкылап, улуг-биче чонну бижикке өөредип турдуvus.

Аревз кожому бистерни көдээ аныяк-тар-биле кады район төвүңге чыып алгаш, концерт белеткедип эгелээн. Элээн каш хонукта белеткээш, Мөген-Бүренче кон-церт көргүзөр дээш, 20 ажыг аныяктар аъттыг Каргы бажында Балыктыглааш, Тайга-Дөс таварыштыр чорупкан бис. Мөген-Бүрениң арат чону «артистер келген» дээш, хей аъттыг кижилер бисти уткуп турганнар.

Концерт мээң амыдыралымга уттун-дурбас кылдыр артып калган болушкун. Хөөмөй, сыгыт, танцы, ыры, шүлүк, игил, бызаанчы, дошпулуур, мандалина дээш

хылдыг хөгжүм аймаа шупту бар. Ол үеде гитара деп чүве черле чок турганы ол боор. Биске гитара чок турган. Бистиң аравыска уран талантылыг дыка хей кижилер бар. Аскак Чымба деп адаарывыс оол игилдеп, бызаанчылап, сыгыртып турда, черле денди киж и боор. Олышкаш Хорлуу Чындыновна Иргит кайгамчык ырлаар, шүлүктээр салым-чаянныг кижилерниң бирээзи. Шыдыраа Кара-оолович Саая база каргыраалаар, сыгыртыр киж и.

Дайын үезинде эки ажилдап турган эң-не идеккейлиг араттарны адаксаар-дыр мен. Бырышкак Салчак, Чындын Хертек, Сайын-Хоо Салчак, Чыдым Салчак, Шожут Иргит, Конгаш Иргит, Мыйман Салчак, Өрнүгү Салчак, Сузур Салчак, Дугур Салчак, Сүрүн Салчак, Комбу Иргит, Бадан Иргит, Балган Салчак, Өскен Иргит, Ойду Хертек, Докулак Донгак дээш оон-даа хей мурнакчыларны адап болур.

Аревзге кирген үевис дайынның берге чылдарындан эгелээн-даа болза, ол бер-гелерге торулбайн, школаны шуптуvus өөренип дооскан бис. Ынчан солун-даа, муңгаранчыг-даа үелер тургулаан. Ын-чаарда аревзчилер хурал-суглаазын-даа үспес, кайы аалга чыгыр дээн-дир, кыш-тың соогу, чайның изи-даа дивес, чадаг базып билир чүве-ле болгай, чүге дээрже хамык мунар аъттарны фронтуге дуза-лаамчы кылдыр сүрүп чорудупкан. Аревз хуралынга үндүргөн шиитпирлерни ол дораан күш-хүнезинин белеткээш, ажил-дап туруптар турган үе болгай. Токпак ыаш белеткээр, Чеди-Тейге сула, тараа тарыыр, буга бажы казар дээш ажып дыка хей. Шуптузун аныяктар кылып турган. Шак ындыг күш-ажылга могап-шылап деп чүве билбес Өшкү-Саар Мария дээр ар-евзчи чораан. Мөге-шыраа дээрже черле денди турган деп чугаалажырын дыңнаан мен. Аревзчи үелер солун-даа, берге-даа турган. Ол үениң аныяктары улуг эртем чок-даа болза, кончуг кижизиттинген. 20 хар четпээн аныяктар кайы-хамаанчок улуг улус чугаазынга киришпес, үзе кирбес, оларның чагыг-сүмезин турум сагыыр чо-раан. Ада-иелер база бичи уруглар дыңнап турда, үй-балай чүве чугаалашпас, бир чүве чугаалажыр дээн болза, бичи уругларны өгден даштыгаар айбылап үндүрүптер азы уруг-дарыг ойнап чоруй барганда чугаала-жыр. Ол үеде ада-иелер ажы-төлү дыңнап турда кырышпас, багай сөстөр чугаалавас, уруг-дарыын үй-балай херек чок чүве дээш аттынмас, чагып сургаар, кол-ла чүве ажил-ишке өөредип, ажил-иштиң дузазы-биле кижизидип чораан. Ынчангаш чаш ажы-төлдү бичи чажындан ажил-ишке өөредири кончуг чугула.

Каргы сумунуң ажылынга улус шупту идеккейлиг киржип чорааннар. Ол үеде арат чон шупту бай-шырак, хуу ажил-агы-лыг, бот-боттары найыралдыг, ха-дүма, кожа-хөлбээ чурттап, боттарының ажил-агыында бөлүү-биле дузалажып чораан-нар. Кандыг-бир ажилды дагзырга, Каргы, Бел арбаннарның араттары, аревзчилер шуптузу бир дем-биле кылчыр турганнар. Чижээлээрже, сизен кезер, дүк каггар, суур тудуунуң ыяжын сөөртүр, буга бажы казар, янзы-бүрү шеф ажилдарында аныяктар болгаш нам кежигүннери бирги одуругда киржип, ажилдап турганын билир мен.

Борбак-Кара САЛЧАК.

ТЫВА
РЕСПУБЛИКАНЫҢ
ДЭЭДИ ХУРАЛЫ
(ПАРЛАМЕНТИЗИ)
ДЫҢНАДЫП ТУР

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) «Тыва Республиканың девискээринде географтыг объектилерге ат тыпсырының болгаш эде адаарының талазы-биле эрге-хоойлу башкарылганының тус-тус айтырыгларының дугайында» № 385-ТРХ Тыва Республиканың Хоойлузунга дүүштүр Көк-Чыраа сумузу Арыг-Бажы сумузу кылдыр эде адаарының дугайында чуртта-чы чоннун санал-оналын тускай ажилчын бөлүктүн 2019 чылдың январь 14-тен 21-ге чедир айтырып тодарадырының болгаш эрге-жок чугула чарыгдалдарының дугайында Улуг-Хем кожуунун Көк-Чыраа сумузу чурттачы чонунга дыңнадып тур.

Улуг-Хем кожуунун Көк-Чыраа сумузу Арыг-Бажы сумузу кылдыр эде адаары-биле холбашкан чарыгдалдарның ниити түңү 41080 рубль.

Айтырыг-харыгы Улуг-Хем кожуунун Көк-Чыраа сумузу чонун соңгуур эргелиг чурттачылары киржир эргелиг.

САЙГАРЫЛГАГА
КИРЖИҢЕР

Россия Федерациязында бичи уругларның болгаш ажы-төлдүг өг-бүлелерниң байдалының дугайында күрүне илеткелин Россияның Күш-ажыл яамызының албан ёзунуң <https://rosmintrud.ru/docs/mintrud/protection/474> сай-тында парлаан.

Российжи ниитилелдин кол үндезин таваа – өг-бүле. Өг-бүле тургузуун быжыглаары, ажы-төлдүг өг-бүлелерниң амыдырал байдалының шынарын бедидери, өг-бүлелерге кижизидикчи хүлээлгезин күсөдиринге таарымчалыг байдалдарны тургузары амгы үеде күрүнениң өг-бүле политиказының бирги ээлчегде турар сорулгалары болур. Ону шиитпирлээринге чүгле күрүне эрге-чагырга органнары эвес, а коммерциялыг эвес организациялар болгаш хей-ниити организациялары, хамаатылар, профессионалдар эвилелдери, массалыг информация чепсектери идеккейлиг киржир ужурлуг. Кадыкшылды камнаар болгаш быжыглаарыне угланган, чаш төлдүң база ие кижиниң амы-тынын ышкынар таварылгаларны эвээжедиринче угланган, амыдыралдыг кадык хевиринге сонугалды оттуруп, ада-иелер ажил-агыын кылбышаан, ажы-төлүн өстүрүп кижизидеринге материалдыг болгаш өске-даа деткимче идиг бээриниң системазын сайзырадырынче угланган программалар өг-бүлениң болгаш бичи уругларның байдалын экижидеринге дузалыг болуп турар.

Хүндүлүг өңүктөр! Хей-ниитиниң сайгарылгазынга кир-жиринче силерни чалап тур бис.

ТР-ниң Информатизация болгаш харылзаа яамызының массалыг информация хевирлерин, ном үндүрер чер болгаш полиграфия адырын сайзырадыр килдизи.

«Шынга» парлаан соонда

КАЖАНДА-ДАА ӨСКЕРТИП БОЛБАС

«Шын» солунуң 2018 чылдың декабрьда үндүрүлгелеринде ТГТШИ-ниң Эртем архивиниң эргелекчизи Василий Савырович Салчактың «Дөрт тыва маадырларның аттары тодаргай» деп эгелиг чүүлүнде Лопсаң Кууларның сактыышкыннары үнген. Бо материалды сонугурап, каттап-катап номчааш, шынга дүүшпес одуругларны эскерип кааш, база-ла Лопсаң Куулардан дыңнаанымны бижириңче холдарым албадай берди.

2018 чылдың декабрь 19-та Тес-Хем кожуунуң Чыргаланды суурунга хоочуннар ансамбли концерт үндүрүп чорааныыста, дыка хей улуг назылыглар чыгып келген. Улуг назылыглардан Сорукту-Маадырларның тураскаалын кажан тургузарын айтырарыыска, мынчаар харылааннар: «Шын» солундан номчудувус, бистиң Сорукту-Маадырларыыстың чүгле адын адап каан чорду.

Куулар Лопсаң Балдан оглу биле Куулар Лопсаң Ажакай оолдары дээрже Баян-Тала девискээринге шаг шаандан чурттап чораан кууларлар төрөл аймактың чаңгыс ханныг салгал дамчаан оолдары-дыр. Аалдар кожа чурттап чорда, мен безин хензиг чаштан билирим кырган-ачай-дыр. 96 харлыында мөңгө уйгузун удуй берген. Бир уруунуң (Харымдаа) бажыңы суур бажында, мээң бажыңымдан чүгле херим аңгылап турар. Оглу Куулар Орус ол бажыңның чадырынга чурттап олурду. Улуг бажыңга чогаалчы Көжөлдөй күдээзи чурттап турду. Бо бажыңнарга Дөңгүр-оол кырган-ачай каш хондур чедип келир. Дөңгүр-оол деп адын, шериг командири Сорукту-Маадырның ады-биле атташ боорга, солуп берген чүве-дир.

Кежээлдерде К. Орустуң чадырынга чыгып келгенивисте, Дөңгүр-оол кырган-ачавыстың солун чугааларын дыңнап мага ханмас бис. 1972 чыл боор, ола чадырда кырган-ачавыс оглу К.Орусче көргөш, тып алганың архивте мени Сорукту-Маадыр

деп шын эвес бижип каан-дыр, кажан эде бижээш дужаар сен деп шыңгызы кончуг айтырып, хүртээн чүве. Оозун бодаарга, К.Орус архивтен Хомду дайынынга хамаарышкан материал дилеп тургаш, тып алган хевирлиг. Ынчангаш ачазыңа номчуп таныштырган боол турар. Эде бижири дээш, чай алынмай турарын ачазыңа чугаалааш, чоокку үеде бижээш, дужаарын ачазыңа чөптүү-биле аазаан чүве.

Дөңгүр-оол кырган-ачайның биске тайылбырлап чугаалап бергени: Сорукту-Маадыр Лопсаңның адын ажаап чорааш, болуп турган дайыннарга киржип, кижилерже боо-даа чаза тудуп көрбээн, аът ажаары база дыка харысалгалыг, уйгу-чыдын чок алып, чүгле аът ажаар эвес, шериглерниң чегин база кылып, шериглерниң солуп мунар аъттарын ажаар аңгы кардарчылар база бар турган.

Ооң соонда Алды-Хүрээге дөрт чылдыг хуурактар школын доосканын чугаалаан кырган-ачай. Сорукту-Маадыр Лопсаң дээрже Моолдун Улуг-Хүрээзинге он сес чыл өөрөнгөн. 5 дылды билир. Куулар Лопсаңның эртем-билии шыырак боордан аңгыда каш янзы дылдар база билир боорга, тыва шериглерниң башкарыкчы командири кылдыр Моолдун Богда-Хаан томуйлап каанын Ажакай оглу Лопсаң Кууларның сактып чугаалаан сестерин бижи олурарым бо-дур.

К. Орустуң чугаалап бергени: ачазы Сорукту-Маадыр Лопсаңның дугайында чүүлдерни моол дылдан очулдуруп турганнар, партияның айтышкыны-биле чамдык барымдааларны солуп каапкан. Чүгле Сорукту-Маадыр Лопсаң Балдан оглу Куулар шажын-чүдүлгениң дээди эртемниг хүрээ ажилдакчызы чораан дээш, репрессияга таварыштырып, өңчү-хөреңгизинден бээр хавырган турган. Баян-Тала чуртунга, суур адаа талазында шөлчүгөшкө теректерден казанак бажың кылып алгаш, аңаа чурттап олургаш, бурганнаан. Ол казанак бажыңны чайлаг школы кылып алгаш, үжүк-бижикке

бөдүүн араттарны өөредип турганын, бистиң өгбелеривис база аңаа өөренип турганын дыңнап чордум. Ол шөлге Баян-Таланың эге школын, интернатты база тудуп каан. Сорукту-Маадыр Лопсаңның терек бажыңын интернат чанынга чунар-бажың кылдыр көжүрүп эккээрге, интернаттың өөреникчилери, башкылары ол чунар-бажыңга чунуп турганнар. Мен безин аңаа чунуп, интернатка чурттап, өөренип турдум.

Куулар Орус Дөңгүр-оол оглу эрткен үелерниң төөгүлерин чыып бижириңге дыка ынак чораан. Ынчангаш төп архив черлери-биле дорт харылзаалыг, таныыр эштери-даа хей. Баян-Таладан Хомду дайынынга киришкеннерниң чизе даңзыын дилеп тургаш, ачазының Сорукту-Маадырның адынга кире бергенин тып алгаш, эде бижири дээш, ап алган турган боор. Ачазыңа номчуп таныштырарга, хөлчөк ажынып хорадаанын, дораан эде бижириң дааскан турганын үстүнде тода бижээн болгай мен.

Дөңгүр-оол кырган-ачайның биске чугаалап берип олурган болушкуннарының чамдызын биживезе-даа, колдуу шын болуп турарын, Василий Салчактың солунда бижээн калбак материалдарын номчааш, бижи олурарым бо. Куулар Орустуң ачазының сактыышкыннарын Василий Салчак өске материалдар аразындан тып алгаш, чонга таныштырары-биле «Шын» солунга парлаткан-дыр.

Баян-Тала оглу Монгуш Сыкырбан Ырышович архив шыгжамырларыга ажилдап тургаш, шынга дүүшпес, партияның айтышкынынга чагыртып бижээн материалдар дыка көвейин меңээ чугаалаан кижиге. Шахынчаар бижиттинген архив материалының бирээзи бо-ла-дыр деп бодум амы-хуумда сактып олур мен. Шын кажанда-даа шын болуп артар ужурлуг, кымның-даа ону өскерттир эргези чок, чонум!

Куулар Орус ачазының сактыышкыннарын эдип бижириде, партия ажилдакчыларыга ажык чарлыы-биле дыңнатпайн, өске

шыгжамырлар аразынга чажыра суп каанын Василий Салчак тып алгаш, солуннарга ол-ла хевээр чырыткан-дыр деп түңнелге келгенимни бижи олурарым бо-дур. Кымны-даа буруудатпайн-дыр мен. Ол үеде удуртукчу компартияның айтышкыны-биле бижээн-дир ийин.

Куулар Сорукту-Маадыр Лопсаң Балдан оглунуң ачазы Баян-Таладан репрессияга таварышкан, бооладып шииттиргеннерниң бирээзи. Ону салгалдары солуннарга чырыдып бижи турганын номчаан боор силер, чонум. Сорукту-Маадырның алдарынга тураскаадып школада музей тургускаш, ооң ады-биле адап, хей-хей ажилдарны кылып чоруткан кижиге ооң хан төрөлчээни Монгуш Дамба-Доржу Ырышович.

Ынчангаш 2019 чылда Сорукту-Маадырыыстың алдар-адынга тураскааткан тураскаал тургузуп мөңгөжидери-биле деткимче акша-төгөрик чылдазынче Баян-Таланың бүгү чурттакчыларын кыйгырып тур мен!

Куулар Орус Алды-Хүрээге хуурактап 2 чыл өөренип турда, шаг-үе баскыраан. Чайлаг школынга өөренип турда, Тываның Араттың Революстуг шеринче келдирткен. Оон хосталгаш, Бажың-Алаактың суму чагырыкчызынга ажилдап тургаш, репрессияга таварышкан, 25 чылда шииттиргеш, 8 чылды эрттиргеш, хосталып үнгөн. Ооң эртем-билиг өөрениринге сундулуун Куулар Дүпей-оол кайгаар чораан.

Куулар Дүпей-оол «Октябрь 30 чылы» колхозтуң чазаныкчызынга ажилдап тургаш, чаңгыс-даа шаңнал-мактал албайн, шажын-чүдүлгеге өөренип чораан дээш кызгададып чораан кырган. Мен тудугга ажилдап чораан болгаш, ооң допчу намдарын беш салаам дег билир мен. Эртем ажилдакчызы Зоя Самданнның Куулар Оруска хамаарышкан солунда одуругларында сарыг шажын башкызы, суртаалчызы деп бижи кааны ооң допчу намдарының төөгүзүңгө дүүшпейн турарын номчукчулар билип ап чорзун дээш бижип кагдым. К. Орус шажын-чүдүлгеге хамаарыштыр кандыг-даа эртем дооспаан, эртемниглерниң арыг номчуп, бижи турар кылдыр өөредип каан өөреникчизи-дир.

Сарыг-оол САНЧЫ,
Баян-Тала оглу, ТР-ниң
Чогаалчылар эвилелиниң
кежигүңү.

Сөс берип тур

БАЗА БИР ЧЫ ЭКИ ЭРТИ

Аржаан Ооржак,
кожуунуң чагырга дарг
2018 чылда Өвүр кожу
бурунгаар хөгжүлдизинге
тылгалар болгулаан. Ч
агымының аайы-биле хо
суурларның улам-на сай
турары онзагай. Кыдыг
гаарда Өвүр кожуун ба
чылдан чылче ажил-агы
аңгы-аңгы адырларының
биле хөгжүп, сайзырап т
Аргыштырылга оруктар
талазы-биле Кызыл – Х
гайты – Боршоо кызыгаар
чедир оруувус федера
деңнелче үнгени-биле эки
зынче эглип, чаарттынып т
Олышкан Саглы суурже ар
ажылдыр орук бо чылын кыл
ган. Өске суурларже орукт
улаштыр-ла база мынчаар
тыры планда көрдүнгөн.

Оон ыңай «Аныяк өг-бү
– кыштаг», «Инек – чөмгөр
малым» болгаш өске-даа т
вилелдерниң боттандырыл
бистиң кожуунда чедииш
ниг чоруп турар. Өвүр дэ
мал ажил-агылыг кожуун
бо талазы-биле республ
да мурнакчылар одуруун
черле дүшпейн турар база
бажы чыл санында өзүлд
болуп келген. «Чалааты», «
галыг», «Адарган» мал а
дыг бүдүрүлгелерниң аж
мактаксанчыг. Кожуунда оон
өске биче бүдүрүлгелер, са
төптөри бар, ынаар кайда
ажылдавайн турар улусту
ра тутканы-биле оларның с
кызырылган. Бо чылдың
айларның түңнелин чугаат
болза, кожуунуң социал-эки
миктиг хөгжүлдизиниң тала
биле республикада 4-кү че
бүзүрелди-биле ээлеп, шаң
макталга төлөптүг болдувус.

Дараазында моорлап кел
2019 чылда план езугаар кыл
ажылдар бар. Дус-Даг суу
чаа клуб, Хандагайтыга уруг
садының тудуу база аргыш
рылга оруктарын ам-даа че
кылыр база Россия биле М
күрүнениң аразында кызыг
эрттирилге пунктузунуң ажил
калбартыр дээш оон-даа ө
сорулгалар салдынган.

База бир чыл дүжүктүр б
гаш эки эртип, ам келир 21
чылды менди уткуп хүлээп
чуртувустун хөгжүлдизинче
даа бурунгаар базымны кылы
биле чонумну кыйгырар-дыр м

Чоннуң кадыы – чурттуң байлаа

МАКТАВАС АРГАЖОК

Самагалдайда ийи каът
хүрөң бажың бар. Ол дээрже
1932 чылда арат өгбелерниң
туткан эмнелге оран-савазы
болур. Бистиң өгбелеривис
машина-техника чок үеде
аът, шарыга чудуктарны
сөөртүп тургаш, келир сал-
галга ону тудуп бергени ол-
дур. Амгы үеде мында чаа
корпустарны немей туткан.
Үшкү салгалдың эмчилер
коллективи чоннуң кадыын
быжыглап, кызымак ажил-
дап турар.

Оон бээр ам 86 чылдың нүүрү
болган. Ол эмнелгениң буянныг
өрээлдеринге чеже чаштарның
баштайгы алгызы чаңгыланып,
чырык черге бодараан чүве.
Оларның бирээзи мен 72 харлыг
өгбө-дир мен. Аныяк шаамда бо
эмнелге черинге 10 чылдың дур-
гузунда кадрлар килдизиниң на-
чальниги эрге-дужаалга ажил-
дап келдим.

Эмнелге тудуунга ажилдап
турган бызаңчылар ам бистиң
аравыста чок-даа болза, «эки
кылган ажил элеп читпес ал-
дар» болур. Ындыг-даа бол,
оларның чамдыктарының ат-
тарын адап, сактып көрейин.
Тес-Хем кожуунуң Чодураа
сумузундан Даваа Бузан, ал-
дарлыг тудугжу Адыа Сандан,
Кунаа Сирин, Дарган Дөмүрдей,
Демчик Малчын, Калаа Каан,
ыраккы О-Шынаадан Дорзукпан
Амырдаа, Эртине, Апак-оол
Шалыктар, Берт-Дагдан Арапчаа
Алет, Монгалби Дарзгы дээш
оон-даа өске тудугчу уран шевер
өгбелер ажилдап турган.

Хей чылдарда янзы-бүрү
омак-сөөк эмчилер кожуун тө-
вүңгө ажилдап чораан. 1957
чылда эмнелгеге өг-бүле улус
болур Нина, Дмитрий Фоминнер,

Исаев Резник, Нина Одинцова
деп 4 орус эмчи ажилдап турду.
Ол ышкан тыва эмчилерден
РСФСР-ниң алдарлыг эмчизи
Р.И. Калдар-оол 1980 чылдан
эгелеп, кол эмчиниң хүлээлгезин
күүседип турганын сактыр-дыр
мен. Ооң оролакчылары эмчилер
И.Л. Самбуу, А.Ч. Борбай-оол
турганын улуг назылыг самагал-
дайжылар база билир боор.
Ортумак звенонун эмчилери
Р.М. Алдын-Херел, халдавырлыг
аарыглар эмчизи В.К. Самбуу,
ниити аарыглар эмчизинге М.М.
Кара-кыс эмчи сестразы Ч.К.
Дордум оларның аттары аарыг
кижилерге буянныг хамаарыл-
газы база толуг-томаанныг,
аажы-чаңы биле чонга билдинип
келген. Клиниктиг лабораторияга
С.Л. Шулуу-Маадыр, З.О. Нам-
зырай, карак эмчизи Р.Н. Хинчет

хей чылдарда арга-дуржулгалыг
эмчилер деп адын бадыткап
шыдаан.

Эмчилер чоннуң кадыкшы-
лындан аңгыда, суурнуң хей-
ниити ажилыга киржип, өг-
бүлелер-биле ужуражып, ян-
зы-бүрү аарылар дугайында
лекция, беседаларны база чо-
рудуп турган. Ындыг төлөптүг
эмчилерниң бирээзинге Эльвира
Каңгай-оол хамааржыр. Хоочун
эмчи ийи оолдуг. Оолдарының
улуу Эртине эмчи училищезиниң
2-ги курузунда, Күдөр Москвада
физика, техника талазы-биле
магистратураже кирип алган
чедиишкенин өөренип турар.

Эльвира эмчиниң чаңгыс
классчызы Аида Чоодо база хей
чылдарда божудулга бажыңыга
ажылдаан, та чеже хире чаш
төлдөрүн хин-авазы болур

эмчи чүве. Ажылынга бердин
эмчи, аныяк чаа доозуп кел
эмчилерниң дагыныкчызы
Ооң-биле кады чурттап олур
оран-савазын чаагайжыды
дузалал ажил-агыын сайзыр
дып, картофель ногааның эвээ
звес дүжүдүн ажаап ап келген

Тес-Хем кожуунуң төп э
нелгезинде улуг эмчизи Вале
тина Сенди чаа дооскан хиру
болур. Ол эмнелгениң юбилей
база чедиишкенин эрттирген

Эмнелгениң кол ооргаз
болур ажилчылар – санитар
лар, эмчи сестралары, одакч
поварлар дээрзин дуржулгалы
эмчилер эки билир. Санита
кыстар Д.Ш. Олча, А.Б. Оюн, А.
Дугур 20 ажыг чылдар ажилда
келгеш, чоннуң хүндүткели
чаалап алганнар. Эптиг, най
ралдыг эмчилер коллективин
моон-даа сонгаар чедиишкени
ажылдарын күзөдүм.

Клара ЧИҢМИ

Шагаага уткуштур

САРЫГ ӨҢНҮГ ЧЕР ОЛУТТУГ ХАВАН
ЧЫЛЫ КАНДЫГ БОЛУРУЛ?КОШКАР
(март 21 – апрель 20)

2019 чылда Кошкарлар бодап чораан күзелдерин боттандырып ап болур аргалыг. Хууда амыдырал-даа, ажил-агый-даа талазы-биле чедишкенин чыл болур. Ындыг-даа болза иишкенин чедип алырда, чогумча-таварылга азы болуушкунга идегеп ан херээ чок. Быгыг туруштуг болуп, ай күженишкени үндүрер апаар силер, ып бүдүрер дээн сорулга, планнарны ден бирээ чокка хынамчалыг бода-алыры чугула. Кол чүүл – бодунга үрээр. Ынакшыл талазы-биле чайын-чак сеткил-сагыш хайныышкыны ерни манап турар. Бо бөлүктүң бот элдеринге Чер олуттуг Хаван чылы ынакшылын тып алыр таарымча-аргаларны сөңнээр.

БУГА

(апрель 21 – май 21)

Хөлээзиннер чок, чалгааранчыг Ыт чылының соонда Хаван чылы бо бөлүктүң элдеринге амыр-дыш чок, дүвүренич чылды экээр. Ол анаа-ла-бир дүвүрээзиннер эвес, а саң-хөө далды экижидер, албан-дужаал идер дээн сорулгаларлыг дүн-хүн ажилдаары. Сарыг Хаван силерниң енишкенин халас эрттирбес, ангаш эки түңнелдер силерни үрдө атпас. Кол чүүл – чедип алганын ылап, бодамча чок чоруктар кылы чугула. 2019 чыл Бугаларга улуг ириглер оштавайн турар. Чоок төрөл зунар-биле араңарда харылзаалар сырап болур, байдалды нарыы-айн, элтежи алыры кызыдынар. Ыкшылыңарга онза кичээңгейниң ийдиры чугула.

ИЙИСТЕР

(май 22 – июнь 21)

Ийистерге Хаван чылы багай азы эки эртер деп чугаалап болбас. Бо чыл сайгарлыкчыларга кончуг чедишкенин эртер. Ийистер бөлүүнүң студентилеринге ажил-албанга кирип алырда, таарымча-чыл. Хууда амыдырал-чуртталга аарыштыр онзагай өскерлишкенин аан херээ чок. Чылдың бирги чарнда ынак эжиңер-биле удур-дедир ишпейн баар таварылгалар тургусту-болур, оон хараазы-биле араңарда ылзаа баксыраар. Чайын бо бөлүктүң элери амыдырал-чуртталгазын эртип болур чугула шиитпир хүлээп. Кол-ла чүве – чылдың ээзинге нү шыдаар мен деп бадыйткаары ла. Бодуңарны быжыг алдынып, ыңарга таварышкан шаптаразыннар ы аткаар баспас болзуңарза, Сарыг ан силерни харам чокка шаңнаар.

РАК

(июнь 22 – июль 22)

Рактар саң-хөө байдалын экижидип, келир үеде чедишкенин чедип алып деп бодаар болза, 2019 чылдың эгезинден тура эртен чылдың шиитпиринмээн айтырылганын тапты сай-көөрү чугула. Шагда ояар ужураш-таныр кижилер ажил талазы-биле нчиг санал кылыр чадавас. Баштай эки, багай талаларын деңеп көрүш, харыы бериңер. Баш бурунгаар үнмээн улуг садыг кылырыңа белең нар. Ол улуг чарыгдалдың орнун аар дээр, карак кызыл ажилдаар ыр-дыр силер. Оон ужуң өг-бүлө ише маргыжышкынын туруп болур. Ангаш бичии-ле хостуг үенерни өг-өңер-биле эрттирерин кызыдыңар. Ыкшылыңар дүвүредир хире байдал-дыр, ыңчангаш шын чөмөнчилге мун сагып, доктаамал агаарлаарын ыдыңар.

РЫЛАҢ

(июль 23 – август 21)

Рылаңарга 2019 чыл ниитизи-биле а берге эртер байдалдыг. Күзелдерин

кезээде дүрген болгаш шиитпирлиг чедип алып сорулгалыг бо бөлүктүң төлээлеринге астрологтар бо чылын мурнады шиитпирлээр айтырылганы бурунгаарладып аңгылап алгаш, үзүктөп шиитпирлээрин сүмөлөп турар-дыр. Чылдың ийги чартында хууда амыдыралыңарга-даа, ажил-ижиңерге-даа бергелер тургустунар чадавас. Байдалды дөзүндөн өскерттир дээн оралдажышкынын түңнел чок болур. Шыдамык чорууңар черле салбайн, кандыг-даа байдалдарда чүгүлэ экини дилеп чорааш, бергелерни алып эртип алып силер – чайгы изиг-биле кататиктен дег, хамык-ла багай чоруктар силерден ырап, күстен ыңай байдал экижиңер.

КЫСЧЫГАШ

(август 22 – сентябрь 23)

2019 чыл Кысчыгаш бөлүүнүң төлээлеринге чедишкенин эккелзин деп бодаар болза, далаш-биле шиитпирлер үндүрбейн, чүнү-даа кылып бүдүрерде, бодамчалыг, шиитпирлиг болуру чугула. Боттуң ажил-херээң ажыдарын планнап турар кижилерге, сөөлүндө барып хараадай бербези-биле, экидир боданып алырын сүмөлөп турар-дыр. Кол-ла чүве – сеткилерге тааржыр, сонургаар ажил-ишти шилип алыңар. Чылдың ийги чарты кедергей чедишкенин эртер – ажыктыг харылзаалар тыптыр, көвөй орулгалар кээр, улуг өртөктөгү белектер алып, өг-бүлелиг улустуң аразында харылзаазы быжыгар, бот кижилер кады чурттаар эжин тып алып. Үнүп келир чылда кадыкшыл байдалыңар дүвүредип болур хире-дир, ыңчангаш эмчи шинчилгезин чогуур үезинде эртип алыры чугула.

ДЕҢЗИЛЕР

(сентябрь 24 – октябрь 23)

2019 чыл Деңзилерге, ылаңгыя Хаван чылында төрүттүнген кижилерге материалдыг байдалын экижидеринге, бодунуң арга-шинээн ажылап, кандыг-ла-бир ажил-чорудулга эгелеп алырыңа дузалаар, черле ниитизи-биле чаагай амыдыралды сөңнээр. Сорулга, планнарны боттандыры-биле, хей-ле шенелдер эртер апаар силер. Чүгүлэ боттуң күжүңге идегээн ажы чок, берге үелерде чоок улузуңарны, эш-өөрүңерниң деткимчези улуг болур. Чыл эгезинде халыдыгы саналдарга хамаарыштыр хынамчалыг болуру чугула: бо талазы-биле эжиңерге шуут-ла бүзүрээр болзуңарза, ол саналды хүлээп ап болур силер, ыңчан айыыл чок болур. Чазын чедишкенин болгаш чедимче чок чоруктар чергелештир кээр деп чүгүлэ белең туруңар, оон башка боттарыңарга бүзүрел чидип, эгелеп алган ажил-чорудулганы сокса-дыр азы өскерттир дээн күзел тыптыр. Бодуңарны арга-шинээңерни үнелеп, ол үени чедишкенин алып эртип алып силер. Чогуур үезинде деңнеп деңзилеп тургаш үндүргөн шиитпирлеринер үрө-түңнелдерни эккээр.

ШАГАР-ЭЗРЕМЧИК

(октябрь 24 – ноябрь 22)

Шагар-эзремчиктерге 2019 чыл ажил-иш-даа, хууда амыдырал-даа талазы-биле бүгүдөгү чедишкенин аазап турар. Шаптаразыннар турар, ыңчалза-даа чогаадыкчы аргаларны шилип ап, кандыг-даа чидиргич чокка оларны алып эрте бээр силер. Чылдың баштайгы хунүндөн эгелеп часка чедир Шагар-эзремчиктер кандыг-даа берге ажил-хүлээлгелерни кылып бүдүрүп шыдаптар. Ажил аайы-биле силерниң эгелээшкениңер чедишкенин түңнелдерни эккээр, ол дээр удуртукчуларыңарга мактадып, эки үнелээшкенин алып силер. Ынакшыл талазы-биле өг-бүлелиг-даа, бот-даа улустарга езулуг утундурбас сеткил-сагыш хайныышкыны чыл болур. Бот Шагар-эзремчиктерни сонунгаан кижилер сүрүп маңажыр. Чедишкенин чалгыны алыскаш, серемчилелер чидирбегер – саң-хөө талазы-биле чоруктар кылырда, оварымчалыг болуңар.

АДЫГЖЫ

(ноябрь 23 – декабрь 22)

Бо бөлүктүң төлээлеринге Чер олуттуг Хаван чылының эгезинде улуг планнар тургузарын сүмөлөвейн турар-дыр, чүгө дие оларның бүдери-даа чөгөнчиг болур. Частың сөөлү айларындан эгелээш күсүк үеге чедир ажил-ишче шымнып кирип, карак кызыл ажил-даарыңа белең туруңар. Чеже-даа даалгалар, хүлээлгелер берге болза, айыттыңан үе-хуусаа дургузунда шупту ажил-херектеринерни чогуруп алып силер. Кылып алган төлөвилелдеринер силерниң идегеп, манап турганыңардан артык көвөй орулгаларны эккээр. Декабрь 5 соонда төрүттүнген кижилер ажил-агыйга көдүрүлүп үнгөн чөрүлдээлдерден дораан чайлап турганы дээр, оон башка оларның салдары силерге эмин эрттир дээр болур. Өг-бүлелерде кижилер бүзүңгө онза кичээңгейни угландыры чугула, олар ону аажок хереглөп, манап турар.

ТЕ

(декабрь 23 – январь 20)

2019 чыл Телерге эки эгелээр, ылаңгыя боттарың ажил-херээң ажыдар дээн күзелдиглерге Чер олуттуг Хаван дузалаар. Бирги кварталда хензиг-ле чүүл бүзүңгө кончуг кичээңгейлиг, эскерилчел болуру чугула. Ол үелерде адааргак сеткилдиг кижилерниң кара сагыыңдан азы долгандыр турар кижилерниң ыла-балай азы салгаа чоруундан янзы-бүрү бергедээшкенин тургустунуп болур. Частың сөөлү айындан эгелеп амы-хууда болгаш саң-хөө талазы-биле байдал аайлашып турумчуй бээр, мурнуңарда салып алган сорулгаларыңарны чедип алырыңа долгандыр турар кижилер силерге шаптыктавас. Чайгы үеде кадыкшылга кичээңгейни угландыры чугула – халдавырлыг аарылар тыптып болур азы кемдээшкенин алып байдал бар-дыр. Күстүң башкы айында узун оруктар-биле холбашкан херектер чогумчалыг бүдөр.

СУГГАРЫКЧЫ

(январь 21 – февраль 19)

Суггарыкчыларга 2019 чыл идегеп, манаашкын-биле эртер. Бөлүктүң элдеринин көвөй кези күзүн чүүлдерин чедип ап, амыдырал-чуртталгазын эки талазынче өскерттир шыдаар. Ыңчалза-даа улуг харыысалганы бодунга ап, баштай кезек-кезек тодаргай бергелерни алып эртер апаар-дыр. Өг-бүлө байдалынче кичээңгейни угландыры чугула – чугдунмаан аяк-сава, үндүр төктүмээн бок дээн чижектер херекчок чүүлдер дээр чоок улузуңарже хорадап кылыктанмазын сүмөлөп турар, оон башка хензиг-ле черден оран-саваның «таваа» тигленип болур. Майга чедир шыңгы ужура-жылгалар, чугаалар кылбаңар, ол багай түңнелдиг бооп болур азы шуут бүтпейн баар. Эки дыштанып, спорт ойнап, кадыкшылды быжыглаары чугула.

БАЛЫКТАР

(февраль 20 – март 20)

Бо бөлүктүң төлээлеринге ажил-агый болгаш акша-көпөк-биле холбашкан кандыг-даа чугаа, медээлер ужу-уткалыг болур деп гороскоп дыңнадып турар. Сотка олурбас дээр, ажил-ишке көвөй үе болгаш күш чарыгдар апаар силер. Ол ышкаш үнүп келир чылда ажил солуур байдал бар-дыр, ол чүүлге белең болзуңарза, шенеп көрүңер, а бир эвес хензиг-ле чигзиниң бар болза, далашкан херээ чок, чүгө дие бир-ле нарын айтырып тургустунуп келзе, дедир баар арга чок боор. Хууда чуртталгаңарга чыл тулган эки эртер: кады чурттаан эжиңер, ажил-төлүңер силерни дүвүредип хөлзетпес, а чүгө өөрүшкү болгаш оожургал, таалалды сөңнеп, хей-аът кириер. Күзүн акша-көпөк талазы-биле ажил-иш солун медээ дыңнаар силер. Чыл төңкүзүндө бажың эт-севи-биле холбашкан септелге ажилдар көвүдээр. Ырак черлерге аян-чоруктар кылырга, таарымча чок чыл.

Ажил-ишчи кижилер

КОЛ ЧҮҮЛ – ТҮҢНЭЛ

Хүлээнип алган ажилы, оон түңнели чүдөн-даа артык. Ажил, хүлээлге канчап-даа күүсеттинген болур ужурулуг. Ниитиниң херээ, аңаа бердингени, чоннуң бүзүрели, күрүнениң берген бедик планнарын күүседир – улуг харыысалга-дыр. Каадыр Борбакшынович Сырат ыңчаар бодаар кижилерниң бирээзи.

Ол 1964 чылда Кызылдың көдээ ажил-агый техникумунуң зоотехния салбырын дооскаш, Каа-Хем районнуң мал семиртир «Советтик Тыва» совхозка ажилдай берген. Оон соонда – Таңдының «Революцияның чалбыжы» совхоз. Ол үеде совхозтарга зоотехник Каадыр Борбакшынович-биле кады ажилдап чораан улус ам-даа бар. Ол бодундан болгаш өскөлдөн бедик негелделиг-даа болза, сеткили ажык, чон-биле эвилеп, дузааргак. Херек болза ол берге ажилды боду кылып киржитер, кара ажил деп турбас.

1966 чылдың март 26-да ажилыңа чедишкенин, кызымаа, мал семир-тилгезинге малчынын шудургу удурткаш, чедип алган бедик көргүзүлгери дээр Каа-Хем районнуң «Совет Тыва» совхозтуң баштаар чери анык зоотехник Каадыр Борбакшынович Сыратты Сочиде аныктарың «Спутник» дышта-нылга лагеринче путевка-биле шаңнаан. Ол-ла чылын Каадыр Борбакшынович өг-бүлениң аайы-биле республикага ады чалгаан «Революцияның чалбыжы» совхозка хой бригадирлеп чедер берген. Ыңчаарда ол совхозка 500 ажыг хой бар турган. Улуг зоотехник районда ады билдингир Алефтина Васильевна Галкина, совхоз директору база ады дыңналып турган Юрий Андреевич Чихачев турган.

Хой бригадиринге К.Б. Сырат ажилдап турда, хой бажы 30 муң чедип турган. 1973 чылда суурнуң кол инженери М.Н. Сухов, төп ферма бригадир Г.А. Касимов, мурнакчы ары ажаакчызы, хой бригадир К.Б. Сырат кирген делегация Моолдун Завхан аймакче ажилының мергежилин үлөжир-биле чорааннар. Ол-ла чылын февраль 15-те ажилыңа чедишкени дээр К.Б. Сыратка «Коммунистич күш-ажылдың шалыпчызы» деп атты тыыскаш, шыңзылга докумен-тизин холунга тудушкан. 1974 чылдың декабрьда «Революцияның чалбыжы» совхозтуң 30 чыл болган оюн таварыш-тыр Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң айтышкыны-биле К.Б. Сыраттың удурткан хой бригадасын Дээди Советтин Президиумунуң Хүндүлел бижи база соңчарышка тиелээни дээр Тыва АССР-ниң СЭКП обкомунуң Бюрозу, областың профзвилел Чөвүлелиниң болгаш ВЛКСМ обкомунуң доктаалы-биле 1-ги чаданың диплому-биле шаңнаан.

1978 чылдың февраль 12-де проф-звилелдер Төп комитетинин адындан социалистич чарыштын түңнелинде хой бригадасын тергип көргүзүлгеге чедиргени дээр К.Б. Сыратты шаңнааш, шыңзылганы тыыскаш. Амгы үеде ол хүндүлүг дыштанылганын үнөң.

Каадыр Борбакшынович ажил-төлүн өстүреринге киржип, уруг-дарыын азыражып, эртем-билигге чедиржип каан. Уруг-дарыының иези база дыш чок ажилдыг, Сырат Мария Бюрбюевна РФ-тиң ниити өөредилгезиниң алдарлыг башкызы. Чоннуң ажил-төлүнүң били дээр улуг ажилды кылып турган. Уруглары бо хире кызымак, чонундан, чазактан, баштаар черлерден мактал-шаңнал, хүндүткелди чедип алган ада-иезинге чоргаарланып болур. Оларның уруглары база чонунга бараан болуп, аажок харыысалгалыг ажилдарда ажилдап чоруурлар. Мурганчыг чидири – улуг огул чок болганы. Улуг уруу Лариса Каадыровна Кызылда уруглар эмнелгезинде эмчи сестралап ажилдап чоруур, уруу Лада Каадыровна – улуг невролог, медицина эртемнериниң кандидаты. Эң бичии огул Владимир Каадырович өскөн-төрзөн сууру Балгазында суур чагырыкчызы болуп ажилдап турар. Ол ада-иези дег, шыңгы, ажилыңа бердинген. Чоннуң амыдыралын экижидер, суурун хөгжүлдери дээр сагыш човангыр ажилдап турар.

Анна СЫРГА,

пенсионер.

Каа-Хем кожуун, Дерзиг-Аксы сумузу.

УЛУГ ОДАГНЫҢ ЧЫРЫЫНГА...

(Эртемден Д.А. Монгуштуң 90 чылдаанынга)

«Чыннып алган шырайларым
одаглары

Чырыңарга харыылаар дээш
кызып чор мен...

/А.Уржааның «Чыннып алган
шырайларым одаглары» деп
шүлүүндөн үзүндү/

Тюркология эртемниң Тывада, Россияда, Түрк делегейде мөгейкичлери эртен чылдың төңүзүндө Доруг-оол Алдын-оолович Монгуштуң төрүттүнгенден бээр 90 чыл оюн демдеглер эрттиргенер. Тыва дылды шинчилээр ажилга Д.А. Монгуштуң кириген улуг үлүг-хуузуң дугайында оң коллегалары моон мурнунда хөйү-биле бижээн. Ам-даа бижири дээрзи чугаажок. Ылаңгыя эң-не улуг деңгизгүрлүг «Тыва дылдың тайылбырлыг словары» деп улуг коллективтиң кылганы 3 томнуг ажилдың дугайында: 1-гизи 2003 чылда, 2-гизи 2011 чылда чырыкче үнген, 3-үзүн парлалгага белеткеп турар. Мындыг улуг харысалгалыг ажилдың кол редактору Д.А. Монгуш бо ажылы-биле тыва дылды-даа, бодунуң адын-даа мөгейжиткен буяныг үлө-херекти кылган деп бодаар мен.

Чоокта чаа-ла Д.А. Монгуштуң эртемде өөреникчилериниң бирээзи, дыл эртемдени, бистиң коллегавыс Чүргүй-оол Михайлович Доржу-биле башкывыстың юбилейин канчаар демдеглээрин чугаалажып турганывысты сактып келдим. «Оң чырык адын, кылып арттырып каан ажилдарын, кижизиг овурун тыва чонга, аныктарга катап-катап сагындырып, дамчыдар буяныг хүлээлге бистиң салгалывыска дүшкөн-дир. Башкывыстың юбилейинде оң дугайында солун-сеткүүлдерге албан бижилиңер...» деп дугуржуп турдус. Ч.М. Доржу Башкызының дугайында институттун «Эртем демдеглелдеринге» (2004 ч., №2) моон мурнунда база бижээн турган. Бо удаада та кайы хире солун чүлдү лингвистиң көрүжү-биле бижи каар турган...

Ынчаардагы дугуржулганы шаам-биле күүседип, башкывыстың биске чедирген буяныг мөгейбишаан, оң хөй талаалыг эртем ажилдарының аразында чүгле чаңгыс-ла арныг доктаап көрей. Тыва аас чогаалдың база эрте-бурунгу түрк бижик тураскаалдарының талазы-биле номнарны белеткээр ажилга Д.А. Монгуш-биле кады ажилдаар салым меңээ база чаян болуп таварышкан. Ол ажил үезинде башкывыстан эртем талазы-биле база киж-мөзү талазы-биле оң үлөгерин көрүп, өртээ турбас үнелиг өөредилгелерни алыр аас-кежиктиг болган мен. Ол өөредилгелер аныктарга база солун болур чадаваз ирги бе дээш, каш чижектен сактып бижириң оралдажып көрей.

Д.А. Монгуштан алганым эң-не кол өөредиг – тыва дылдың, ылаңгыя тыва аас чогаалдының байлаан, чаражын, нарын чажыттарын ажадарыңа, төрзэн дилывыска камныг болуруңа өөреткен. Тыва дылдың шын бижилгезиниң дүрүм-нериниң нарын онзагайларын шиңгээдиң алырыңа Башкының дүп чок ханы болгаш эгзэртинмес билиглери дыка өөредилгиг. Оң ханы билиглери тыва дылга сонугалды, хүндүткелди чайгаар-ла оттуруптар турган.

Чижээ, «Аксагалдай ашак» (1992 ч.) деп хуулгазын тоолдарның, «Чылбыга Айны канчап сырыпканыл?» (2004 ч.) деп бурун чугааларның чыындыларын редакторлап тургаш, чамдык эргижирзэн сөстөрүң утказын, тоолдының грамматиктиг, синтаксистиг тургузуңда доктаамал таваржыр нарын онзагайларын билдилгиг тайылбырлап берип турганы моон-даа ыңай ажилымга улуг дузалыг болган.

1983 чылда кылып эгелээнивис «Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн-чүк улустарының аас чогаалы» деп 60 томнуг орус, тыва ийи дылда академиктиг серияның 3 тыва томунуң тыва дылда сөзүглелдериниң редактору Д.А. Монгуш турган. Ол болза «Тыва улустуң тоолдары» (1994 ч.), «Тыва улустуң маадырлыг тоолдары» (1997 ч.), «Тыва улустуң бурун-чугаалары, тоолчургу чугаалары, төөгү чугаалары» (2010 ч.) деп томнар. Тыва томнарның тургузукчу авторлары, колле-

галарым С.М. Орус-оол, З.К. Кыргыс, Д.С. Куулар олар-биле кады барык 20-30 чыл дургузунда ук серияның ажилыңа киришкеш, серияның улуг школазын эрткен бис. Новосибирскиде Филология институтунда серияның кол редколлегиязының доктаамал эрттирип турганы эртем хуралдарыңа киржири – Сибирьниң национал институттарының томнар белеткээр ажилыңа улуг шыналда бооп турган. Ук хуралдарже чамдыкта Д.А. Монгуш бис-биле кады чоруп турган. Ол үеде кылын папкаларда аар рукописстерни дажыыр, гостиницага дүнелерде сөзүглелдерни шүүштүрер, эдер-чазаар кара ажилдарны безин редакторувус бис-биле кады кылчып чоруп турган.

Башкывыстан алганым база бир үнелиг өөредиг – очулга ажилында бергелерни канчаар ажил эртерин айтып берип турганы болган. Чижээ, серияның тыва томнарының сөзүглелдерин тыва дылдан орус дылче сөс эдерген база эртем талазы-биле очулгаларын тургузукчу авторлар кылып каарга, оларны Д.А. Монгуш база хынал, эдип-чазап көөр турган.

Кол редколлегияның кежигүннери оң редактор ажилыңа бедик үнелди берген. 1994 чылда баштайгы «Тыва улустуң тоолдары» деп том чырыкче үнүп келгенде, серияның кол удуртукчулары, эртем докторлары А.Б. Соктоев биле Н.А. Алексеев Тывага кээп, республика чергелиг ном таныштырылгасын эрттиргенер. Ол байырлыг хуралга А.Б. Соктоев томнарны шынарлыг үндүреринге дыл эртемдени Д.А. Монгуштуң улуг ужу-дузаның дугайында бедик үнелди берип, мындыг сөстөрни чугаалаан: «Очулга ажилы хөй күш негээр, дыка берге ажил болгай. Чүге дээрге бис национал сөзүглелдерниң уран-чечен бүдүжүн би-чи-даа өскертпейн, камныг кадагалап арттырар ужуруг бис. Ынчангаш бис чүгле ол дылга хамааржыр онзагай сөс каттыжыышкын бүрүзүн чаңгызын-даа эрттирбейн, оң утказының чаражын, ханызын, чечен-мергенин очулдуруп дээш, ай-айы-биле тутчуп кээр-дир бис. Сибирь чоннарының аас чогаалы кедергей чечен-мерген болгай. Дөрт сөстен, ийи, дөрт одуругдан тургустунган чаңгыс-ла фразеда бүдүн философия сиңген боор. Очулга дээрге эң-не харысалгалыг, берге ажил ол. Одуруг бүрүзүн дужааштыр очулду-рары болдунмас таварылгаларда, ол сөс каттыжыышкынының бергезин томнуң тайылбыр кезээне шилчидип, оң утказын албан тайылбырлаар ужуруг бис. Ол тайылбырдан номчукчу ук сөс каттыжыышкынының долу утказын – чүгле дыл, этнография талазы-биле звес, а төөгү-культура талазы-биле ужу-утказын, чоннуң философиязының ханы, чечен-мерген утказын, оң чаражын билип алыр ужуруг... Сөзүглелдер-биле ажилдаарыңа дыл эртемдениң аажок улуг, бедик мергежилдиг дузасы негеттинер. Тываның эртем-шинчилел институтунда бистиң дыл талазы-биле эң-не шыырак эртемденнеривистиң бирээзи, тыва дылдың шылаараңгай шинчээчизи Д.А. Монгуштуң ажилдап турары биске улуг аас-кежик-тир. Бүгү сөзүглелдер классиктиг тыва дылга дыңналзын

дээш, ол үезин харамнанмаан».

Эрте-бурунгу бижик тураскаалдарының шүлүктээн хевирин «Күл-тегин» деп номга дөрт дылга: эрте-бурунгу түрк, тыва, орус, амгы түрк үш катап үндүреринге – 1993 чылда Кызылга, 2003 чылда Новосибирскиге база Турцияның Анкара хоорайга – билдилгиг тюрколог эртемден Д.А. Монгуштуң очулгазы кол өзек болган. Чүге дээрге сөзүглелдерниң эрте-бурунгу түрк дылдан амгы тыва дылче дөрт очулгазын, тайылбыр кеззэн ол бедик деңгелге боттандырган. Оң эртем талазы-биле очулгаларыңа үндезилээш, Тываның сураглыг шүлүкчүлери А.А. Даржай, Ю.Ш. Кюнзегеш шүлүк хевиринче шилчиткен. Д.А. Монгуштуң эртем очулгаларын амгы үениң өске-даа шүлүкчүлери бодуну-биле шүлүк хевиринче шилчидип болур. Бо номнарның үнгениниң соонда көжээлдерде бижиктерниң чажыды калбак номчукчунуң, башкыларның, уран чүүл ажилдакчыларының сонугралын оттурган: методиктиг сүмөлөр, шүлүктөр, ырылар, танцылар, шиилер, чогааттынып эгелзэн.

Д.А. Монгуштуң очулгазы тураскаалдарның чиңгине өзек утказын амгы үениң номчукчуларыңа дамчыдып турар үндезини болуп арттар. Ындыг очулганың нарын чажыттарын чүгле ханы билигиг тюрколог киж-мөзү тодарадып шыдаар дээрзи билдингир. Чижээ, башкывыстың бир-ле катап аажок өөрүп турганы сагыжымда артып калган: «Эрте-бурунгу түрк дылда «кунчугларым» деп сөстү «келлинерим» деп шын очулдуруп чүве ышкажыл, чазывыдып болур сөс турган-дыр...».

Д.А. Монгуштуң 90 чылдаанынга эртем оң хөй дылдарны билири бадыйкап турар. Сайзыраңгай тюркологиялыг чурт Германияның дилын тюрколог эртемден кижиниң шиңгээдиң алыры тоң чугула негелде дээрзин оң немец дылды эки билири көргүскен. Тыва тоолдар томнарын белеткеп турувуста, редакторувус сураглыг немец эртемден Эрика Таубениң Моолда Сенгел тываларының тоолдарының дугайында ажилдарын немец дылдан очулдуруп берип турганы уттундурбас. Түрк бөлүктүн дылдарындан ол төрзэн тыва дылдан аңгыда амгы түрк, узбек, кыргыз дылдарны база билер турган. Кыргыз дылды эки билирин херек кырында бир чижекке көрдүм. 1995 чылда кыргыз чоннуң сураглыг чогаалы «Манастың» 1000 чыл оюнга киржири-биле ук эпостун бурунгу дөстөрүниң тыва хуулгазын тоолдар-биле харылзааларының дугайында илеткел белеткеп турган мен. «Эр-Төштүк» деп кыргыз тоолдар чыындызының эге чүүлүн кыргыз дылдан очулдуруп бээрин Башкы-выстан дилээримге, улуг күзелди-биле очулдуруп бергени илеткелимге дыка чугула барымдаа болган.

Д.А. Монгуштуң өөредилгелерин, эртем харылзааларын бижири болза, эңме түң чок. Ол та чеже улуг, биче эртем ажилдакчыларыңа дузасын чедирген. Оң эртем-билигден аңгыда киж-мөзү-биле үлөгер-биле база бир онзагай. Бир талазында, ол дуза чедирип, билиглерин харам чокка бээринге кезээде белен, бөдүүн, биче сеткилдиг, ээлдек-звильч киж. Өске талазында, эртем талазы-биле кедергей шыңгы болгаш негелделиг,

арай шириин киж-мөзү. Ол кандыг-ды тыкы каас-коя чүүлдерге, хоозун кыдыра билиглерге хөңнү чок Ынчангаш оң ындыг кайгамчаңын кайгаар, магадаар, хүндүл аңгыда, оон аажок сестир, корга турган бис. Оң сонугралдарыңа геми, чидиг айтырылганы тургуз сүүзүнүн тодарадып билири, бода бөдүүнү, чигези, тодазы кады аж чораан эш-өөрүн, дескиндир киж-мөзү кайгадыр турган.

Д.А. Монгуш бодунуң бүзүр чөлөңгилеги Регина Рафаиловна база үежилери, кайгамчыктыг лигентиер салгалы-биле кады эртемниң улуг одаан кыпсып, о-лыын тутуп чорааннар. Эртемни одааның чылыын тутуп чораан, үеде ажилдары-биле чырыдып башкывыстың буяныг дөгелени өөредилгелерин алыр аас-кежикти ганывыска чоргаарланып, оң адынга кезээде мөгейип чоруур бис.

20 чыл бурунгаар, Д.А. Монгуш харлаанының бүдүүзүндө, оң мөгейикчизи, Тываның улустуң чызы, төөгү эртемнериниң доктор Кенин-Лопсанның ажилдап орган наанга чалалга чедирип чеде бээр юбилярже 2 шүлүк чорудупкан – баштак сонет, ийигизи йөрзэл с Оларның хоолгазын бодумга арт алган турган мен. Өгбе чогаалчы ол 2 сонет шүлүүн тайылбыры-биле Д.А. Монгуштуң 90 хар оюнда оң адынга тураскаадып номчукчунуң кигейинге бараалгаттым.

70 харлаан эртемденим Доруг-оол Алдын-оолович Монгуштуң тураскааткан йөрзэл сонет

ЧҮРЕК

Ынак аваң хонажындан чарлып үн-Ыраажы-Хем ыдык артын ажып э-Ылгын аядың чарба челин саглаң-Ырак черже үзейипкен халдып ор

Өргүн бодап чажыттарын чалгын кылп-Өвүр оглу салган сорууң чедип ал-Өгбелерим өңчүзү боор тыва дыл-Өске чурттар кайгаар кылдыр алдаржытп

Эрниң эри чаагай аттың кижизи с-Эптиг-ээлдек биче сеткил бурганы-Хандыр бодап шинчип бижээн

ажылдар-Кайгамчыктыг эртинге бооп салгал-дамчы

Улуг чүрээң улам дыңзыг согар бол-Уян ырлар узун орууң алгаар бол-М. Кенин-Лопсан 1998 чылда-декабрь 11. Кызыл хоор

Доруг-оол Алдын-оолович Монгуштуң 70 харлаан. Бурунгу тывалар баш-чугаага сундулуг чораан. Бир баш-сонетти эртемден дуңма-тураскаатты

САГЫШ

Черниң черге доңат сооктан челбиксин-Шеңне шайым хайындыргаш, эмнеп аар ма-Чемелээшкин дуңмам сени басты берз-Сеңзэ болчур ирбиш болуп хуула бээр ме

Кайгал кыстар сени шоодуп ылчыңнаш-Мыйыс ханын дуңмам сеңзэ берип каар мен-Кажар кыстар мөге шыыраан дүжөп хонгаш-Былаашкан дег, сени дораан үглөп кээрле

Кадыр ийге тайган будун бүлчүй бер-Хайыралыг дуңмам сени чүктеп аар мен-Хайлыг диирен куьдун тутуп алгаш барз-Хамнап тургаш, амы-тының камгалаар ме

Аныаксып чурттаарыңны күзөп тур ме-Арат чонга буяныңны алган тур ма-1998 чылдың декабрь-Кызыл хоор

З. САМДА

«ШЫННЫҢ» почтазындан

Төөгүнүн балалчак арыннары

ТОКА ДУГАЙЫНДА ЧАА БИЛИГЛЕР

С.К. Токаның намдарының политиктиг талазын колдуунда бижээн мен. Тока дугайында билдинмейн чораан чүүлдерни база сөөлгү үеде билип алдым.

Ульяна Дарганның кырган-ачаы бичиизинде Кол Тывыкының (Салчак Токаның бичиизинде ады) эжи чораан. Кол Тывыкының дугайында таварылга бооп тып алганым ооң орус дылда бижимелиниң очулгазын номчукчуларга сонургадуйн.

“КОЛ ТЫВЫКЫ ДЕП КИЖИ-ДИР”

“Мээң кырган-ачам Ак Даржаа диога “Кызыл чугаалап тур” деп мчыдылганы дыңнаарыңа ынак рган. Салчак Калбак-Хөрековичиниң үн радиога дыңнааш, радио-биле ргылып эгелээр: “Эй, Кол Тывыкы, нчап сен, кажандан бээр Салчак ардың? Кол ийик сен чоп”. Радиога алчак Калбак-Хөрекович ажил-хөрек ды-биле” деп чорда-ла, кырган-ачам эгелееңер, мегелееңер, Кол Тывы-деп кижидир” дээр.

Салчак Калбак-Хөрекович 1969 лда бистиң Ий суурга келгенин тыр-дыр мен. Ынчан 3 класска ренип турдум. Школадан кырган-ымга кээримге, “Уруум, бөгүн биске Кол Тывыкы боду келир” — деп, хөлчөк үшкүлүг меңээ чугаалады. Ынчан аа бүзүрөөзүн мен. Мээң кырган-ымга Тока дарга боду канчап кээр ел. Оон ойнап чоруптум. Кежээ ыл ордаш, орук ара кедээ клуб чоо-га келдим. Кижиде бажы кизирт, чугаа ле Тока дарга дугайы. Клубка чуну генимни кырган-ачамга чугаа-

лаар дээш, бажыңга халып келдим. Бажыңың чанында чийик машина тур. Кирип келгеш көөрүмгө, карак шилдиг дарга олур. Мээң кырган-ачам ону чаш шаамда өңнүүм дивизиан, “Шын” солунда чуруктар көргүзүп олур. Кырган-ачамның улуг ыяш хува аяанда инек караа хевирлиг улуг ногаан каттарны Кол Тывыкы меңээ сунмушаан, мынча диди: “Бо каттарны чылыг чурттардан эккелген, виноград дээр”. Мен дарганың берген кежиин ап алгаш, орун адаанче союп кире бердим. Оон кырган-ачамның Калбак-Хөрек оглу-биле чугаазын дыңнап чыттым. “Чүгө Салчак апарган сен?” — деп, кырган-ачам айтырарга, ол: “Политика дийин, эжим Даржаа” — диди. Орун адаанга чыткаш, виноградты дөгөре чипкеш, удуп каап-тыр мен. Кырган-ачамның ыткыр чугаазындан оттуп келдим, олар коняк деп аттыг арага ижип орган.

Ооң сөөлүндө кырган-ачам Кол Тывыкы-биле кады хууракка өөренип, элээн каш чыл улаштыр Ээн-Суг хүрээзиниң малын кадарып турганын меңээ сактып чугаалап берген. Салчак Тока мээң өгбөмдөн 2 азы 3 хар бичии. Даглар артынче ажа берген кежээки хуннү көөр дээш, сын кырынче үнө бээрлер. Оон талыгырда көк дагларны көрүп, ол көк дагларның ыдында чүү бар ирги деп чугаалажырлар.

Кырган-ачам ынчан хүрээниң чем кылыр паштанчызы уругга ынакшый берген. Кол Тывыкы Колтуже мал сүрер кадарчылар-биле кады ынаар баар күзелин илереткен. Ынаар чоруткаш, оон дедир келбээн. Кырган-ачам мынча дээр: “Салчак Токаның ада-иезиниң кайы бирээзи Салчак

төрөл бөлүктө кижилег боор.” Кырган-ачам демги ынакшаан кызы-биле азы мээң кырган-ачам-биле өгленип алган. Оларның дун төлү 1926 чылда төрүттүнгөн. Он ийи чыл болганда мээң өгбөм ужудукчу Кидиспейниң аэропланында радиодан өңнүү Токаның үнүн дыңнаан.

Бис, мен болгаш кыс дуңмаларым, “Араттың сөзүнүн” 1, 2, 3 томнарын кырган-ачавыска ээлчежип номчуп бердивис. Латин үжүк-биле парлаан “Тос чадырны” безин номчуп берген бис. (“Тос чадырда” шупту шынны бижээнин ол демдеглээнин сактып чор мен). Ону кырган-ачавыс библиотека-дан боду эккелген чүве. Латин үжүктү шоолуг билбес-даа болзумза, номну эгезинден төнчүзүңгө чедир номчуп шыдаан мен. Школадан чүгле кээрим билек кырган-ачам Салчак Токаның ээлчеглиг ному-биле манап ораын сакты-дыр мен.

1971 чылда кырганның бичии уруу өөредилге чери кирер дээш, Кызылче чорупкан. Тимирязев академиязынче кирип алганын чагаазыңа ол бижээн. Амдызында Улуг-Хем кыдында ийи каът бажыңда чурттап турарын, дарганың ийи оглу чүгле орустаа-рын, дарганың өг-бүлөзиниң аңаа хамаарылгазы эки, оон Москваже өөренип чоруптарын дыңнаткан. Кыс дуңмамның Тимирязев аттыг кедээ ажил-агый академиязынче өөренип киреринге мээң кырган-ачамның өңнүү дузалааны илден.

Амдыралының сөөлгү хуннеринге чедир мээң кырган-ачам (ол 75 харлында 1973 чылда чок апарган) Калбак-Хөрековичиниң номнарынга болгаш “Кызыл чугаалап тур” деп радиодамчыдылганы дыңнаарыңа ынак чораан. Ульяна Дарган”.

А-М. БАЙЫР-ООЛ,
тыва парлаганың хоочуну.

Хууда бодал

КЫС СПОРТЧУЛАРНЫ
БАЗА ДЕТКИП КӨРЗЕ

Чыл төнчүзүндө Улусчу чогадылга бажыңга Делегейниң мөңгүн медалын чаалап алган огулус Артаас Санаа-биле ужуражылга дыка-ла солун болган. Аңаа ТР-ниң Чазак Баштыңы Шолбан Кара-оол база аныяк спортчулар, спортка ынактар киришкен. Шолбан Валерьевич Артааска угаа-дыглыг чагыг-сөзүн бергеш, 3 өрээл чаагайжыткан бажыңның дүлгүүрүн тывысты. Залга олурган чон дыка-ла өөрүп таарзындылар.

Мындыг улуг чедишкенини 35 чыл бурунгаар Александр Доржу Киев хоорайга чедип алган. 2009, 2010 чылдарда ийи чыл улай делегей маргылдаазының мөңгүн медалын Лориса Ооржак эккелген болгай. Ол мөге кызывыстың чедишкенин ам бо хуннерде тыва спортчулардан кым-даа ажып шыдаваан (олимпий хевирлериниң аразында). Делегейниң 2 мөңгүн, Европаның 3 алдын, Россияның 5 алдын медалдарын (элээдилер болгаш аныяктар аразында чедишкенин санаваска) алган.

Чыл санында спортчу чедишкенинни түңнөп тура, чурттуң Президентизи В. Путин спортчуларны эр, херээжен деп ылгавайн демдегеп турар болгай. Чурттуң эң тулган спортчузу деп атка херээжен улус-даа төлөптүг болуп турду. Гимнаст Хоркина, хаакка маңаар Вяльбе дээш өскелер-даа оолдарны түңнөп талазы-биле ажып турар.

Мындыг чүүлү демдегеп каар бодап олур мен. Чазак Даргазының Айтышкынында эң эки чедишкени алган спортчуу 1,5 сая рубль-биле шаңнаар, ол шаңналды чуртталгазында чаңгыс катап алыр деп угааткан. Паралимпий чемпиону Михаил Оюнга, Джени Чамыяңга база мөңгүн медалдың эдилекчизи Чаяан Ооржакка бажың бербээнин чүү деп билирил? Паралимпий, сурдолимпий оюннарын анаа олимпий оюннары-биле деңнөп каанын бистер шупту билир болгай бис. Чурттуң Президентизи паралимпий болгаш сурдолимпийге шаңнал алган спортчуларны кандыг-даа ылгал чокка деңге шаңнап турар. Ынчангаш чемпион болган спортчуларывысты эрткен-даа болза, эде көрүп, бажыңнар-биле хандырган болза. Ылаңгыя бо хуннерде Чаяна Ооржак дыка берге байдалда. Оглу кады багай-даа болза, Россияга шыдыраа маргылдааларыңа шаңналдыг черлерни ап турар. Езулуг деткимче көргүзөр спортчуvus бо болгу дег.

2010 чылда Николай Ооржак бижикчиниң бижээн чүүлүн номчааш, магадап олурдум. Бурят республикага делегейниң хүлөр медалын чаалап эккелген Любовь Волосова-ны уткуп хүлээп алгаш, Чазаның даргазы коттедж бажың бээр, өске организациялар бажың иштин дерип бергенин номчуурга, адаарганчыг-ла чорду. Ол маргылдаага Лориса Ооржак мөңгүн медаль алган.

Сөөлгү үеде бистиң Чазавыстың Даргазы Шолбан Валерьевич кадык амыдыралче чонну кыйгырып, боду чижек кылдыр янзы-бүрү хемчеглерде кижип турары чонга кончуг улуг үлөгер болур. Ол дээрке кижиде бүрүзүн спортче хаара тударының ажылы болгаш, кыйгыры деп билип турар мен. Мен ол ажылды хире-шаам-биле суртаалдап, деткип чоруур мен. Спортту сайзырадыр дээрке ол ажылдың түңнели чедишкениннен көстүр болгай. Ынчангаш улуг чедишкенин чедип алган спортчуларывысты шаңнаар айтырыгны өскээр көрзе кандыг ирги. Бажың айтыры берге болгай, бир-ле аргазын көөр болза боттаны-ла бээр боор. Чазак биле спортчуунуң төрөөн кожууну демнежип тургаш, бо ажылды чорудар арга бар боор деп бүзүрээр-дир мен.

Василий КАВАА,
спорттуң болгаш күш-ажылдың
хоочуну.
Кызыл хоорай.

Төрөөн чер-чуртуvus

АДА-ИЕМ
ХОНАШТАРЫ

Бистиң ачавыстың адын Чиге дээр. Ачамның адазы кырган-ачамны көрбээн мен. Сөөлүндө кырган-ачамдан айтырарывыска, оң ады Шойжулчак деп айтып берди. Ол үеде ачавысты Шокулчак оглу Чиге дээр турган боор. Кунгуртугунуң Балыктыг-Хем чурттуг моол дыл билир тыва-ларны чөөн кыргыстары, а Эрзин алазында моолдар тываларны арыын кыргыстары деп аңгылап даар.

Иче Енисей азы Каа-Хемниң агып ан чериниң шын ады Балги. Бистиң уртуг чону шаг-төөгүдөн бээр ук и Балги-Хем дээр. ССРЭ үезинде аның картазын шыйып, чуруп турар хей балыктыг боорга, ону көргөн Балыктыг деп адап эгелээ. Ол-т-биле чер, чурт тургузуу болур аже кири бижиттинген. Агып үнгөн Кунгуртуг суурга чедир дыка узун кын хем болур. Ооң уламындан ү база Алды Балыктыг-Хем деп аңгы сумунуң чурттакчылары босис, деп билишкени чон аразында өрзөн.

Мээң ада-иемниң кыштаа ортаа ыктыгның Кезек-Дыт деп чер-турган. Төрүттүнгөн черим база ачавысты сактып олурарымга, кежээзи аажок кижиде чораан. Усер бызаңчы, дарган боорундан да, тайга-таңдының аң-меңиниң дында ажы-төлү бистерни азырап

өстүрүп каан. Бир-ле хүн ачавыс кургап пөштерни шарыларга чүдүрүп эккелгеш, дилип каан манзаларны өл-шыкка алыспазын дээш, бедигээш черге чый салып каан. Ада-чурттуң Улуг дайыны эгелээн үелерде, 1943 чылда, ополчен шериглериниң харга чоруур хаактарын, чүктеп алыр ланчы бооларының ту-дазын чазап, чонуп кылып турганы ол чүве-дир. Ачавыс суурга чурттап турган черле шевер, тудунгур кижилерниң бирээзи болур Амырбит деп акый-ны дузалаштырып алгаш, ажилдап турду. 1940-50 чылдар үезинде ыяш дилдирер станоктар, пилорамма деп чүве бар эвес. Бүгү-ле ажилдарны чүгле хол-биле кылыр. Дыка аар-берге ажил-иш турган. Сууруң шупту эр чурттакчыларын чыйып алгаш, ак халаттар кедиргеш, ыяштан чазап каан бооларны чүктеткеш, каш хондур ырак черге походтадып чорудуптар турду.

Шору чүве билир апарган үелерим боор, миннип кээримге-ле, бистиң өөвүске изиг-демир суугу турар чүве. Кайы-бир черден демир-дести тып алыр, шевер холдарлыг ачамның ты-вынгыры ол турган боор оң. Ачавыс аңчы кижиде болгаш, үнелиг өлүк кеште-ри-биле кыдаттардан ок-чепсек дээш чүнү-даа орнажып алыр чораан. Кыдат садыгжыларның эң эки деп санаары «Тавын-чен» деп адаары чактыр боозу база ачамга турду. Ачавыстың мын-дыг ажилгыр-кежээ болгаш кызымак чораанының ачызында өг-бүлөвистиң ниити мал-маганының саны база өскөлөрдөн хей турганын эки сактыр мен.

Ол үеде аалдарның чайлаглаар чери Улуг-Тарыска турган. Улуг-Тарыс дээрке аңгы үеде кызыл

экижидип, дыштаныр Тарыс аржаа-нындан хемни өрү алзы өскээр, улуг делгем шынаа чер болур. 1945 чылдың август эгезинде маңаа улаанот азы бужар-думаадан хей санныг кижилер аарып, хорап эгелээ. Халдавырлыг аарыгдан канчаар камгаланырын билбес бөдүүн чон хүн бүрүде улай-улай амы-тынындан чарлып турган. Улаанот — хат, салгын дамчыштыр тараар онза айылдыг аарыг чүве-дир. Кижиниң зыт-кежи шивишкилээр, ооң соонда ишкээрлеп, ханылаар. Ачавыс хөөкүй аарыг хирезинде даштын мал-маганынче сагышсырап, үнө-кире маңнап тургаш, аарыын ишкээрле-дип алгаш, чок болду. Ол-ла хонашка ийи, үш хире хонганда, Байыр деп кыс дуңмам база амы-тынындан чарылды. Хары угда ийи чоок киживисти чидир-геш, берге үлөгер ол чылын таварыш-канывыс, черле уттундурбас. Шала күскээр апарганда чүгле ийи-чаңгыс аалдар Балыктыгже четче-менди көжүп чедип келген.

1940-1950 чылдарда Тере-Хөл рай-он төвү турган. Ынчалза-даа кожуунга күрүнө эрге-чагырга черлери — партия райком, районнуң күүсекчи комитеди дээш эмнелге албан чери безин ажил-дап турган. Ол хирезинде бо хире хей кижиде аар-берге халдавырлыг аарыгга таваржып өлүп-хорап турда, чаңгыс-даа эмчи келбээн. Ол үеде районга удуртукчу албан-дужаалды элээп орган даргаларның болгаш эмчилерниң харысалга чок турганын бо хуннерде сактып кээр, муңгаранчыг болгаш хомуданчыг боорга, бо сактышкыны бижир ужулга таварыштым.

Дерме ДОРЖУ.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

Бистиң өг-бүлевистен январь айда төрүттүнген ачавыс Мижит-оол Айыш-ович САЛЧАК, Ачыты Мижит-оолович САЛЧАК, Аянчы Мижит-оолович САЛЧАК база уйнуктары-выс Гунчэн Салчак, Аян САЛЧАК, Айыш, Дарина оларга изиг байыр чедирбишаан, каң дег кадыкшылды күзедивис. Бичиилери эки өзүп-мандып, эртем билигни чедип алып-ла болзунам! Ынчангаш эргим ынак кижилеривиске төрүттүнген хүнүн

таварыштыр
өңгүр чараш
чечектерни
сөңнедивис!

Өг-бүле-
зинден.

ЧОННУҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Тыва Республиканың эрге-чагырга органнарының албан ёзунуң сайтыларынга 2019 чылдың январь 10-дан февраль 10-га чедир «2018 чылда Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының албан-дужаалдыг кижилериниң коррупцияга удур ажылын кандыг деп үнелээр силер?» деп айтыры харыыны бээрин чонга дыңнадып турар.

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының албан ёзунуң сайтылары дараазында адрестерде турар:

1. ТР-ниң Культура яамызы — <http://tuvaculture.ru>
2. - // - Кадык камгалал яамызы — <http://www.minzdrav.tuva.ru>
3. - // - Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы — <http://mintrudtuva.ru>
4. - // - Экономика яамызы — <http://www.mert.tuva.ru>
5. - // - Өөредилге болгаш эртем яамызы — <http://monrt.ru>
6. - // - Орук-транспорт комплекзиниң яамызы — <https://mindortrans.rtyva.ru>
7. - // - Тудуг болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агый яамызы — <http://minstroy-tuva.ru>
8. - // - Одаар чүүл болгаш энергетика яамызы — <http://minenergo.tuva.ru>
9. - // - Шүүгү яамызы — <http://minjust.rtyva.ru>
10. - // - Информатизация болгаш харылзаа яамызы — <http://www.minsvyaz.rtyva.ru>
11. - // - Бойдус курлавырларының болгаш экология яамызы — <http://mpr17.ru>
12. - // - Садып алышкын адырынга керээ системазын башкарап талазы-биле яамы — <http://minzakup.rtyva.ru>
13. - // - Саң-хөө яамызы — <http://www.minfintuva.ru>
14. - // - Чер болгаш өңчү-хөреңги хамаарылгаларының яамызы — <http://mziort.tuva.ru>
15. - // - Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы — <https://mcx.rtyva.ru>
16. - // - Аныктар херектериниң болгаш спорт яамызы — <http://tuvasport.ru>
17. - // - Өг-бүле болгаш уруглар херектериниң талазы-биле агентилел — <http://tuvasemya.ru>

18. - // - Националдар херектериниң талазы-биле аген — <http://нацполитика-тыва.рф>

19. - // - Дириг амытаннар болгаш сугнуң биологтук курларын камгалаар талазы-биле күрүне комитеди — <https://rtyva.ru>

20. Хамааты камгалалы болгаш Онза байдалдар агентилели — <https://sgochs.rtyva.ru>

21. Ветеринарлыг хайгаарал албаны — <http://www.vetna.ru>

22. Ажыл-чорудулганың чамдык хевирлерин лицензиялаар болгаш хайгаараар талазы-биле албан — <http://license.rtyva.ru>

23. Даштыкы экономиктиг харылзаалар агентилели — <http://aves.rtyva.ru>

24. Хамааты байдалдарының актылар бижилгезинин лели — <https://uzags.rtyva.ru>

25. Арга-арыг ажыл-агыйының, бойдус курлавырлар болгаш экологияның күрүне комитеди — <http://tuvles.ru>

26. Саң-хөө-бюджет хайгаарал албаны — <https://sfbn.rtyva.ru>

27. Тарифтер талазы-биле албан — <http://tarif.rtyva.ru>

28. Күрүнениң чуртталга инспекциязы болгаш тудуг хайгаарал албаны — <https://sgzhi.rtyva.ru>

Тыва Республиканың Баштыңының «Тыва Республиканың эрге-чагырга органнарында коррупциялыг бо еске-даа чурум үрээшкннерин баш бурунгаар болду талазы-биле харысалгалыг албан-дужаалдыг кижиле ажылының дээштиин үнелеп көөр талазы-биле методика бадылаар дугайында» Айтышкынында күрүнениң эрге-чагырга органнарында коррупцияга удур ажылга үнелел бээр хамаатыларның интернет таварыштыр айтырыг-харыылар үндөзилеп чорудар деп айткан.

Чаа чылдың дыштаныр хүннеринде

ТР-НИҢ ЧЕМПИОНУ - ЭМЧИ

Тываның кадык камгалал ажылдакчыларының хөл-шыдыраага бир дугаар республика чемпионнадын Кызылдың «Гамбит» шыдыраа клубунга чаа чылдың дыштаныр хүннеринде эрттирген. Аңаа республиканың кожууннарындан келген 26 эң шыырак шыдыраачы эмчилер киришкен.

Турнирни Тыва Республиканың кадык камгалал сайыды Орлан Донгак ажиткаш, маргылдааның киржикчилеринге чедиишкннерни күзүүн. Хөл-шыдыраа маргылдааның кол шийтекечизи Тыва Республиканың хөл-шыдыраага 4 дакпыр чемпиону Эдуард Эрес-оолович Ховалыг болган.

Салыг бүрүзүн кичээнгеилг сагынгыртывынгыр аргаларны ажылдап, каш көш ажылдыр бодап олургаш ойнаан түңнелинде, удурланкчыларын ажып, алып ужурулуг 7 сандан 6,5 санны ап, Чөөн-Хемчиктин төп кожуун эмнелгезиниң эмчизи Орлан Владимирович Сарыглар чемпион атка төлөптүг болган. Ийги черни Чеди-Хөлдүн төп кожуун эмнелгезиниң кол эмчизи Сайлык-оол Сагаан-оолович Хомушкун, үшкү черни Өвүрүнүн төп кожуун эмнелгезиниң эмчизи Степан Кенденович Тюлюш алган.

Херээжен шыдыраачылар аразынга бирги черге республиканың уруглар эмнелгезиниң эмчизи Олеся Сотнам, 2-ги черге республиканың №1 эмнелгезиниң эмчизи Елизавета Грузина, 3-кү черге ол-ла уруглар эмнелгезиниң эмчизи Долаана Тюлюш төлөптүг болган.

АДЫГЖЫ КУУЛАР ШЫЛГАРААН

Январь 6-да Тываның күрүне университетиниң «Гроссмейстер» шыдыраа клубунга республиканың эрге-хоойлу камгалаар органнарының ажылдакчыларының ортузунга хөл-шыдыраага Тыва Республиканың бирги чемпионнадын база эрттирген. Ону ТР-ниң Хөл-шыдыраа федерациязы биле «Динамо» спорт ниитилели ТР-ниң Спорт яамызының болгаш ТывКУ-нун ректорунун деткимчези-биле организаастаан.

Маргылдаага федералдыг эрге-хоойлу камгалаар органнарның кожууннарда салбырларындан келген төлээлер-биле кады 26 эң шыырак шыдыраачы киришкен. Турнирниң кол шийтекечизи Тываның 4 дакпыр чемпиону Эдуард Ховалыг болган.

Шыдыраа шөлүнге удур-дедир шаап халдап, хан чок демисешкен түңнелинде 6 дугаар салыгның соонда Каайлы албанының төлээзи Альберт Теспижек биле ИХЯ-ның ажылдакчызы Адигжы Куулар, ИХЯ-ның хоочуннарындан Артур Монгуш биле Тывада кызыгаар эргелелиниң ажылдакчызы Сайдаш Чигжит мурнуку одуругже үнүп келгеннер.

7-ги салыг соонда саннар дең-даа болза, немелде көргүзүлгелерин санап түңнел үндүрүп кээрге, бир дугаар черге ИХЯ-ның ажылдакчызы Адигжы Алексеевич Куу-

лар төлөптүг болган. Ийги черни Каайлы албан төлээзи Альберт Дмитриевич Теспижек, үшкүзүн ИХЯ эргелелинде Сайдаш Васильевич Чигжит а Хоочуннардан Артур Дажыевич Монгуш шылгары херээжен шыдыраачылар аразынга Россияның П ратура ажылдакчыларының 3 дакпыр чемпиону И рия Валерьевна Куулар тиилекчи болган.

МӨГЕЛЕР ШЫДЫРААГА КҮЖҮН ШЕНЕШКЕН

Чаа чылдың дыштаныр хүннеринде зылга болган хөл-шыдыраага республика чемпионаттарының эң сөөлгүзү, тыва хүмөглери аразынга маргылдааны январь ТывКУ-нун «Гроссмейстер» шыдыраа клуб Тыва Республиканың Национал хүреш, шыдыраа федерациялары-биле Сүт-Хөл ко чагыргазы организаастап эрттирген.

Спорттун бо хевиринге мөглөр аразынга мар дааларны мурнунда эрттирбейн турганы-биле оюу хөлчөк солун байдалга болган. Маргылдаага кир келген 24 шыдыраачының аразында Тываның Күч мөгези Аяс Монгуш биле Арзылаң мөгө Седен-С Кара-Сап дээш өске-даа ат-сураглыг мөглөр бар.

Сагынгыр-тывынгыр аргаларны ажылдап, тиилгеже чүткүлдүг оюннарның түңнелинде Сүт-Хөл төлээзи, Тываның Начын мөгези Шолбан Монгу сандан 5,5 санны ап, чемпион атка төлөптүг бол Ийги, үшкү черлерни Тываның Арзылаң мөгези Ай мир Монгуш биле Эчис-оол Иргит (кайызы-даа Кы кожуун) алган.

Хоочун мөглөрдөн Кызылдан Айдың Иргит — 1 Чөөн-Хемчиктен Александр Ойду — 2-ги, Тере-Хөл Андрей Бегзи 3-кү черлерни алгылаан.

Тыва Республиканың Хөл-шыдыраа федерациязы шийтпири-биле хөл-шыдыраага республика чемпион тарын чылдың-на чаа чылдың дыштаныр хүннерин эрттирип турарын шийтпирлээн.

Бистиң ко

Ренат ООРЖАКТИҢ тырттырган чурукта

солуннуң сайтызы: shyn.ru

электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 12463 экз. Үндүрүлгениң тиражы: 4313

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.О. ХЕРТЕК.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100, каб.: 29-32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.О. Хертек — 2-01-35.
Кол редакторнун оралакчызы Д.С. Монгуш — 2-17-91.
Секретарь А.А. Лагбы — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Л.Б. Очур, С.С. Кужугет) — 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Ниитилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. М.О. Ондар).
Экономика, үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый (редактору А.Д.Б.Түлүш).
Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эргеп, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94.
Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору А.Н. Соян).
Очулга (редактору А.К. Ооржак).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40101810900000010001
УФК по Республике Тыва (ГАН РТ "Редакция
газеты "Шын" л/сч 30126174260)
БИК 049304001 ИНН 1701008465
КПП 170101001
Отделение — НБ Республика Тыва, г. Кызыл.
Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
федералдыг албанының Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солунну
2012 чылдың декабрь 3-те бүртүккөн.
Херчилелдиндугаары — ПИ № ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиграф» КХН-ге парлан.
(Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдарның а
торларының бодалдары редакцияның туружу а
дүүшпейн барып болур. Айтыгын саннары бол
өске-даа фактылар, дыңдагылары дээш авторл
боттары харылаар.

Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — 11530,
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш катап үнөр.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номерни парлагаш дужааганы:
график өзүгээр — 18.00, херек кырында — 17.00.
Солун келбейн барганда, 2-18-10 телефонче долгас